

«Erna zite! Beranta gorria dugu!»

Txema Preciado Saez de Ocariz

Euskal Herriko Unibertsitatea
Musika, Plastika eta Gorputz Adierazpenaren Didaktika Saila
Donostiako Irakasleen Unibertsitate Eskola

GAKO-HITZAK: Kultura-transmisioa. Hautematea. Irakaskuntza. Kolorea

HITZAURREA

Tantak aldizkariaren aurreko alean (34.a) gorriaren adierak nagusiki ikuspuntu kromatikotik ikusi bagenituen, gaztelera erreferente hurbila izanda adieratan dauden aldeak eta kointzidentziak agerian jarritz, oraingoan adiera haratagokoetara zuzenduko dugu begirada: eremu berezkoagoa dugu jorratzeko, aberatsagoa, baita —gurea izanda ere—, gaurkotasuna dela eta, ezezagunagoa ere zenbait kasutan.

Aurreko artikulua «letra gorriak» azpimultzoarekin bukatu genuen eta kasu honek bidea ematen digu zenbaitetan hasierako itxura sinpleenean zerbait gehiago egon daitekeela ohartarazteko; «letra gorriena» ez zen ezaugarri kromatikoaren deskribapen hutsa soilik, zama sinbolikoa ere bazuen, garrantzia agerian utziz, goiburu zein gainidatzia nabarmenduz.

Maiz baino maizago testuingurua ezagutzea falta zaigu eta adiera sinpleetan gelditzen gara sarri. Ni nago adiera gehiagoko kasuak usu ematen direla eta erraz aurki daiteke gorriak kolore hutsa baino zama esanguratsuagoa daraman kasurik: aurreko artikuluan lehendabiziko aipamena *gona gorriarena* izan zen (94. ...*neskatxa motz eder bat, bere gona gorria goitxo bilduarekin...*), ohiko adiera kromatikoan kokatuta (A.I.A.). Besterik ezean, *gona gorriak* koloreagatik izan daitezke izendatuak, bai, baina testuinguruari erreparatu behar ea zama lizuna, sexuaren grina eta holakorik adierazten digun, hain maiz gertatzen den bezala (Perurena, 1992: 99...); berebat *oilarraren gangarra* edo *oilar gorria* bera, artasunaren ikur gisa erabilia; Azurmendik (1988: 52) horrela dakar: «*Oilasko*

luma gorri (pollo de plumas rojas) y *oilar gorri*, aparecen a menudo en el cancionero y en refranes como símbolo de caliente virilidad y fertilidad».

Azpimultzo berean (A.I.A. Ohiko adiera kromatikoak) azken aipamena honakoa zen:

910. Ez da eman oin orori **oski (zapata) gorri**.

Atsotitz, Zuhur hitz eta erran zahar. (J. Elissalde) (L)

Garaiko testuinguru zehatza ez ezagututa eta beste zenbaitetan gertatzen den bezala, nago ez dugula zuzen ulertzen alde kromatiko hutsa gainditzen ez badugu. Atsotitzen artean sartzen da hau eta bistan da hauetan errima edo hots-berdintasuna bilatzea arras arrunta dela («*Aurrera mutila, txapela gorria*» / «*Joan da etorri, kapela gorri*» / «*Jose Maria Salaberri, ganbaran dago txano gorri*»...), errazago baita gogoratzeko baita adierazkortasuna borobiltzeko ere; baina beste aldetik, gisa hauetakoetan besterik ez badugu ikusten herren gelditzen garelakoan nago: kasuak kasu, jai giroko kutsua eransten diotelako erabiliak dira ere; izan ere, festak, jaiak, inauteriak eta holako eginkizunetan maiz erabili egiten da gorri kolorea, kolore alaiak, argia, distiratsua, bizia... kromatismoaren gainetik balio erantsia suposatuz: lan eguneko txapel beltza alboan utzita, alaitasun giroan agertzen zaigu *txapel gorria* eta testigantza ugari aurki daiteke jai giroko honen inguruan (Perurena, 1992: 113...). Baina oraindik ere beste interpretaziorako aukerarik badagoela ezin uka, txapel gorriak gure historian eman izan direlako (karlistak, mikelteak...) eta funtsezkoa dugu testuinguruaren beharra hauek egoki kokatzeko.

Aipatutakoari itzuliz, azaltzen den *oski gorri* hori ere ez da edonoiz, ez eta edozeinek janztekoa: laneguneko ohiko zapata ilun arrunten aurrean daude hauek eta jai giroko balio erantsiaren multzoari beste dohain batzuk gehi diezazkiokegu: dotorezia, ibilera arina, liraintasuna... eta, beharbada, zapata horiek erosi ahal izateko baita botere ekonomikoa ere. Eta oraindik ere, «zapata gorridunek» beste adierarik izan dezakete, Perurenak iradoki bezala («puta», 1992: 115); nik, baina, ez dut ikusten kasu honi inondik inora atxiki dakioken.

Edozein modutan, garbi dakusat hitz soilen gainetik esaldiak edota lokuzioak beren testuinguruetan kokatzea zein garrantzitsua den; kasu hauek azaleko adieren gainetik beste zerbait egon daitekeela erakusten digute eta zubiarena egin dezakeen beste kasu batek («begi gorri»-rena, hain zuzen) hasiera emango dio artikulu honi.

Bestalde eta izenburuari dagokionez, aurreko artikuluaren ildotik honako hau ere iradokorra izatea bilatu izan da eta, jakina, bigarren honetan aurkezten diren adierekin bat etorri behar:

668. Erna zite! **Beranta gorria dugu!** ...
Mendizabal J. B. GURE HERRIA (revista). 1931 (Z)

Aukeratutakoa, irakurlea jabetuta egongo den bezala, euskaldunok geure ikusteko erari atxikitzeke premia agerian jarri nahian izan da oraingo hau geure testuingurura ekarria.

6. ...BESTE ADIERATARA SALTOA

Artikulu honen aurrekoan agerian jarri eta orain ere azpimarratu beharrekoa da egingo ditudan atalak, multzoketak... irristakorrak direla; ez nau, beraz, asaldatuko inork «logikoagoa», «estetikoagoa» edota ez dakit zein irizpiderekin egindako beste bat hobesten badu. Errealitatea biziki konplexua da eta multzo hauetako mugak, gehienetan ez dira zehatzak; bereizketa eta multzoketa hauen gainetik zenbait erabilera ikuspuntu ezberdinetatik aztertuak izan daitezke eta toki bakar batean baino gehiagotan kokatu ere; bakoitza non jarri, sarri kontzeptuen gertutasunak aginduko du.

6.1. **Begi gorri**

Txanpon-sos adiera dagoeneko ikusita, interesgarri den oraingo honek balio du aurreko artikulukoak eta multzo hauetakoak lotzeko, begietan odol jarioaren ondorioz kapilarrak ureztatzearena ematen baita, baina oraingo hau halako egoera batetik harantzago doa eta, esaterako, «begi gorri»rako «de ojos rojos, de ojos ribeteados» aurkituko dugu Elhuyar hiztegian, baina halaber «brujo-a» esanahia ere (eta ez dut ahanzturan utzi nahi arrain mota bati horrela deitzen zaiola ere). Dena den, mailak bereiz ditza-kegu eta beste adiera horietara gure begiak zuzendu.

• Has gaitezen begi gorrituen egoera adierazten dutenekin, deskriptiboak eta zenbait hiztegietan aurki daitezkeen tankerakoak: «begi-ertzak gorriak dituenaz esaten da» (Harluxet). Ez dute hauek aparteko interesik eta, testuingurua falta, halako arrunt batzuk aurki daitezke:

20. Kopeta illunakin sudurra zapala du, **begi gorriak** eta aoa zabal...
EUSKAL ERRIA (revista), 1883 11 (G)

Eta egoera horretan gogo bizitzea adieraziz edo, bigarren kasuan bezala, jarrera lotsagabea erakutsiz:

263. Uzta bikaiñak poz daragio koko **begi-gorriari**.
(Le alegra el corazón...)
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
441. Alako gauza makurak egin ondoan Testamentu Berriko Sakramentua **begi gorriz** ekusten dutenak ...
Mirar con descaro, con ojos atrevidos.
Mendiburu Sebastián. Otoitz Gayak. (S. Mendiburu). Edición de 1905 (AN)

Edozein modutan oso kontutan hartu beharrekoa da erabilera hauekin ez garelara begien nolakotasun kromatikoa agerian uzten, begi urdin, beltz, berde, nabar edota zuri erabiltzen dugunean gertatzen den bezala, egoera bat baizik, nahiz eta denboraren poderioz batzuren berezko ezaugarria bihurtu (alkoholikoak, sorginak...)

• Hau dela eta, harantzago doazenak erraz aurki daitezke, maiz askotan zahartzaro latzaren, larritasunean bizitzearen edota lan gogorraren eragina agerian jarritz, hots, bizipoza aldentuta behartutako egoerak sorturikoa:

- 11-801. (Mamiyak urritzen ari da Udarregi...). —Baita Pello Errota-ere **begi-gorritzen** ...!
Ya se le van inyectando o enrojeciendo los ojos; también él va dejando de ser joven.
Alkain Juan José / Udarregi. Azpeiti-ko premiyoaren bertsoak. (A. Zavalala). Ed. Auspoa 27 (G)
- 678-680. Ikusi bai-u itzai, lanetik zetorren batez, gure adiskide ori!... **Begiak gorri**, ortzopoz-orpo, ez-bai-erori..., beien atzetik...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista mensual), 1918 (AN)

Izagirrek (1981) hau ere jaso du «*Zorretan bizitze orrek begi gorriak dizkik neretzat*» eta atsotizetan kasu honen adibide dezente dugu, sutegi, kemin eta suaren gorritasuna errementarien lanbide edota itsasoaren gogortasuna adieraziz:

Alperrik egingo dok eun erreal gariak, ardoa edango dok errementariak, prakak zarrak eta begiak gorriak
Aurrera mutillek, fraka zarrak eta begiek gorriek
Beharrak, begiak gorri.
Errementarie, untzegin begi gorrie
Goseak begi gorriak
Itsasoan luzaroan ibiliak begi gorrixek
Olagizonak eta errementariak poltsan diru gutxi eta begiak gorriak
Olagizonak eta errementariak praktatxo zaharrak eta begiak gorriak

- Eta honekin biziki lotuta dugu estutasuna, larrialdia, premia handia... adierak. Mokoroak egindako gaztelerazko azalpenak, argigarriak:

35. Erioak **begi gorri**
(En peligro de muerte, uno se agarra a todo para librarse.)
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (G)
36. Erioak **begiak gorri ...**
(Con la muerte no hay bromas. La muerte asusta a cualquiera.)
Kardaberaz Agustín / Goialde. Cristauaren Vicitza. (A. Cardaveraz). 1774 (G)
823. «Goseak **begiik gorriik** ditu»... ta jendea mugitzen asiko da laster.
(El hambre es mala consejera; necesidad aguza el ingenio, no perdona...)
Mujika Josefa Martina. Neronek or-emen entzunak. (G)

Gorritasunak konnotatiboki larriak izan daitezkeen adierak erakusten ditu hauetan: gupidagabe, ankerra dena... eta atsotiz mundutik badugu honen testigantza ere, gaiztoa den kontrolik gabeko antsia agerian jartzen duena:

*Ahamen gaitzak, **begiak gorri***

- Eta ezin falta oso hedatuta dagoen mozkorrena, begigorriak egoera horren adierazle. Euskal literaturan adibide dezente dago honen inguruan eta Koldo Izagirreraren liburuan (1981) berau aurkitzen dugu («begi gorritu» > *mozkortu*. Ad.: *Pello ere ari da begi gorritzen*), baita Azkueren «esakeretan» ere (1989, III: 254): «<*Igel-begiak tuk hik*> *erraiten zaio mozkor begigorri bati*». Mokoroak jasotakoak honakoak:

- 91-419. Or doa gizon ordia, **begiak gorriturik** eta prakak jaso-eziñik; dakuse-nak barrez ta umeak arpegirik emon ezin deuseala.
Moguel Juan José. Baserritar jaquitunaren echecho escolia. (J. J. Moguel). Ed. 1845 (B)
844. **Begi-gorri** bá dator Aiton Olentzaro...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Eta azken honen ildotik, gure «Olentzero begi gorri» ikazkin ezaguna hor azaltzen da ere (Azkue, 1989, I: 326): «...<*Ononzaro, begigorri, ¿non arrapatu duk arrai ori?*> <*Bart arratseko amaiketan Zurriolako arrocketan*> *erantzuten zuen norbaitek Ononzaroren izenean (AN-larr, G-amezk-don)*».

Halaber, egoera honek, begietan ez ezik, sudur, musu edota aurpegia bere osotasunean eragingo du ere; horrela dugu *Gizon mustur gorrie, edalea seguru* atsotitza. Izagirreraren lokuzioetan agertzen da hau ere «sudurra gorritu» > *mozkortu* eta Mokoroak berak honako hau ekarria:

42. «Gizon edalea itsusi; emazte edalea itsusiago». «**Gizon sudur-gorria** ez da eder; **emazte sudur-gorria sorjes**».
N.B. Dichos o proverbios sobre el vicio de la embriaguez en hombres y mujeres.
ESKUALDUNA (semanario). (L)

- Mokoroak egindako oharra bere horretan utzi dut, baina ezin ahaztu «sudur gorria» dela kasu hau eta aipatutakoak «sorjes» dakar: «okerra, gaiztoa, ezatsegina» (Elhuyar, 1994). Mozkorraren kasuak, «begi gorri» aipamenaren bitartez, nagusiki gizonezkoei zuzenduta daudela esan behar; emakumezkoen artean ordea, sorginenak izaten dira nagusi, beste batzuk (mutxurdina...) baztertu gabe. Argigarria Harluxet hiztegiak (1998) begigorriako dakarren lehengo azeptzioa: «*Kristautasunaren historian, deabruaren laguntzaz edo, eragin gaiztoa duen laguna, gehienetan emakumea; sorgina*».

Nabarmentzekoa beraz, adiera ezberdinekoak diren emakumezkoen zuzendutako begi gorri hauek; oro har, adineko andre bereziei zuzendutakoak izaten dira eta, ikus daitekeenez, ez dira hauek hitz goxoak, ez:

400. Atso **begi-gorri** aren miiña beti meia ta zorrotza zan.
Arrese Beitia Felipe. Ama Euskeriaren Liburu Kantaia. (F. Arrese Beitia). 1900 (B)

Tankera honetakorik badugu, ageriko eran, atsotitzen artean:

Andre begi-gorria, sorgin / Emazte begi-gorria, belhagile

Gogoratu «belagile» sorginaren sinonimoa dela («*Sorguiñ es uno de los nombres con que son designadas las brujas. Otro nombre es BELAGILE, muy usual en Soule...*», Barandiaran, 1983: 83-84) eta andre hauen jardueren aldia atsotitz munduak jasotzen du ere: *Sorginen legea: ilunezkilan aterra eta argiezkilan sartu*.

Orotariko Euskal Hiztegian (Michelena, 1995) badugu testigantza ugari ere: «*Gaisotzen da urliaren aurra, sendiaren idi edo beiak ez du jan nai eta dio batek: atzo emen egon zan arako atso begi gorri ura, sorgiña izango da, eta ark gaisoturik ipiñiko zuan aurra*» eta besteak beste, alkoholarekin lotura egindakorik ere badago: «*Neure emazte ankarin, / ttotta non dan badakin. / Bi begi gorri oiekin / deabrua dirudin*».

- Azken honen harira badago, bestalde, begi gorrien beste erabilera batzuk aurrekoekin loturarik dutenak: iseka eta zirikatze erabiltzen da zenbait tokitan inauteri garaian, horrela mutikoez mozorroari egiten diote oihu eta burla. Atsotitza hau da adibide:

Txatar begi gorri, urtian bein etorri (Arakil), bein ere ez etorri (Arbizu).

Ildo honetatik, J.L. Erdoziak (2003: 24) jasotzen du Unanuko inauterietako pertsonaiei, «mamuxarroei», kantatzen dieten abestia abestia: «Mamuxarro, / txirri txarro, / kateriako, /zazpiña uzker afarirko, /zatar **begigorri**, /urtien bein etorri (...) Mamuxarro hauek galtzak eta ator txuriz jazten dira, gerriko gorria eta aurpegia estaltzeko balio duen katola edo maskara, zapi baten bidez loturikoa. Jendea uxatzen ibiltzen dira, panpaxillek edo karkabilluek (makilak) erabiliz horretarako. Lakuntzan zatamarro, Arbizun eta Etxarrin txatarrak»; eta orri berean hau dugu ere: «Txatar morro, /**Begigorri**, /urtien bein etorri, / sekula ez etorri, / **begigorri!**».

Izutze kontu honekin badugu ere Azkueren beste ekarpen bat (1989, I: 326): «... *Umeai, gaizto samarrak ziranean, esaten zitzaien: <Onontzaro **begigorri** txaminira da etorri; austen baldin badegu barua, orrek lepoa kendu guri>».*

Bestalde, ohartxo pare bat bukatzeko, bata Azurmendirena (1988: 52) hemen azaldutakoekin bat etorritz: «<Honek niretzat begi gorriak dauzka> equivale a decir que eso me disgusta y no lo soporto». Gorostiagarena beste (1982: 127), azalpen batean hauxe baitio: «**BEGIGORRI** no es como se interpreta <de ojos rojos> sino <todo ojos>». Gorriaren adiera honetara itzuliko naiz geroago (E.4.).

Bukatzeko (tentazioari ezin muzin egin), mozkortze kontu zabaldukaren inguruan azken datu bat: «Ondarzubi»k sinatukako «Gure esaerak» atalean (*Ondarroa*, 1984: 54) hau aurkitu: «*Ezpanak baltzituta > labios ennegrecidos. Bien bebido*» baita «*ezpanak zurituta > blancos. Enfermo*». Egoera bati buruz datu osagarriak alde batetik eta, bestetik, gizakiaren azalari buruz esandakoa indartzeko balio duena.

6.2. Biluztasuna

Oso erroturik dugun erabilera da biluztasuna adierazten duena eta azalarenean aipatutakoa gogora dezakegu hemen. Dena den, erabilera honek gaintzen du gizaki-gorputzaren egoera eta bereizketaren bat egin daiteke-elakoan nago; horrela, lehenbizi ikusiko dugu gizakiari dagokion egoera (gorputz osoa zein atal batekoa) eta jarraian biluztasun hau gauzakei atxikia.

6.2.1. Multzorik garrantzitsuena **gizakiari atxikia** dena da, oso maiz agertuz, modu berezian egun hedatuta dagoen «larrugorri» esapidetan. Hemen ere bi multzo bereiz ditzakegu: gorputz osoari buruzko aipamenak eta atal bat agerian jartzen dutenak.

6.2.1.1. *Gorputz osokoak:*

Gure artean baliteke modurik arruntena larru/narrugorria izatea:

- 14-453.** Ara joatea kaltegarri zan: lotsa-galdutako emakume asko, ta emakume bear lueken gizonak ez gutxi **larrugorriin**, ondarrean etzanda...: lotsa-garria.
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazuzta). 1946 (G)
- 171-236.** Txapela ez beste gaiñerakoak ostu ta **larru-gorrian** utzi zutèn gizonari emazteak: «Txapel ari, orratio, eutsi diozu!» (}Nere txapela?... Barrabillak bear ditu, neri txapela kenduko didanak!)
Uranga J. Ignacio. Neronek or-emen entzunak. (G)
- 179-779.** **Narru-gorrian** metarri batera loturik aserre gogor, azotez ebaten eben...
Añibarro Pedro Antonio. Escu-liburua. (P. A. Añibarro). Ed. Euskalzale. (B)
- 233.** Ontziaren galtzeaz etsirik **larru-gorrian** jarri ziran itsasorako...
Agirre J. Bta. Platicac. III. J. B. Aguirre. 1850 (G)
- 354.** Samiñak eta gozoak ikusteko sortua naiz ni mundura, **larru gorrian**...!
Belaunzarán Francisco / Bakallo Patxi. Iru bertsolari. (A. Zavala). Ed. Auspoa 66 (G)
- 435-703.** Ze lotsari gogorrean ikusi zenduan, Jesus, zeure burua arako **narru-gorrian** itxi zinduezanean mundu-bete lagunen aurrean.
Añibarro Pedro Antonio. Escu-liburua. (P. A. Añibarro). Ed. Euskalzale. (B)
- 824.** Goseak txuti eziñ-egonik zeuden, erdiak **larru gorrian**...
Otaegi Claudio. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 1 (G)
- 891.** «Balego»... kolkoan arriz beteta, **larru-gorrian** joan zen...
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (AN)

Zenbaitetan egoera areagotzaile gisa agertzen zaigu ere, besteak beste, gorri eta biluztasuna batera jarritz:

- 87.** Zer lotsa eramango zuan bere burua ainbeste jenderen aurrean **narru-gorri bizian** ikusi zuanean!
Arrue Gregorio. Oracio mentala. (Trad. de G. Arrue) (G)
- 88.** Aberatsa hain **biluz-gorri** sorthu zen, nola probea.
Axular Pedro. Guero. (Axular). 2. edición. (L)
- 548.** Auzitik lekora bat athorra-has; bertzea **biluzgorri** ardura.
Atsotitz, Zuhur hitz eta erran zahar. (J. Elissalde) (L)

Hala ere, sarri agertzen da gorri hutsarekin, era errekkurrentean nola munduratzten garen adierazteko eta —ideia horren segida dena— munduari agur esatean, nahiz honetarako metaforak-eta tartean azaldu:

- 82.** **Gorri jaio** nintzan ... eta **gorri itxuliko** naiz lurrera...
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
- 83.** Gurutzeko arbola iñaustuan **gorri ill zana** ...
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)

- 84-658. Lenengo bidarrez ardaue edatearekin aita Noek moskor, **gorririk** loak artu eban bere aterpean.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
85. «**Gorputz gorrian** ill zan Jesus...; nik-ere **gorputz gorrian** ill nai det».
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
- 86-770. Bein baño geiagotan, kaparekin estali bear izan zuten agirian agertuko ezipazan bere **gorputz gorria** ...
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G).
- 90-773. Erantzi zuan soña ta, zegoan bezela **gorri** bere burua elurretara bota zuan.
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)

Atsotitzetan ez zaigu faltako oso arrunta diren erabilera hauen testigantza:

Auziaren buruan galtzalea larru gorri, irabazlea atorra has. / Auzi luzea baño, oker txikia obe
Auziaren ondorenean, galtzen duana larru gorrian eta irabazten duana al-kandora utsean
Auziñ galtzalea narru gorriñ eta irabazlea mâkutsetan geatzen die
Danok larru gorri jaiotzen
Espartza erria, tellak gorri gorria, bizi denak ikus(ir)en du buluzgorria.
Gezurra, larru gorri.
Gorri sortu, gorri (h)il.
Hauzitan irabazten duena, athorra has doa. Hauzitan galtzen duena, larrugorri doha.
Jokoan ez ei zekixan, itxi eustan larru gorrixan
Neskea larru gorri, santuak ere larri.

6.2.1.2. Atal batekoak:

Gorputz atalen artean *oina* da, zalantzarik gabe, erabiliena eta areagotutako era berezian *oinuts* forman:

89. (Nola zaudete jantziz?...) —**Anka-gorri** naiko, gure etxean!...
Alzo / Diego de. Estudio sobre el euskera hablado. (Diego de Alzo). 1961 (G)
97. **Anka** erian zapatatxo bat, eta bestea **oso gorririk** bide galantik egin zuen Inaziok.
Iturzaeta Francisco Ma. Franzisko Iturzaeta. Ed. Auspoa 86 87 (G)
98. Zenbat aldiz, **oiñ gorrietan** ibiltzen zan guztien tartean, pakearen usai gozoa zabaltzen!...
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
99. **Oiñ-gorrien** gañean bidegiten zuten arrotzak Nabarra-ko bide au artzen zuten (Santiago-rako).
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)

100. **Oiñuts gorrian** Lezo-ra juanda meza bat an aterea da... (Neskatx ori). *Txirrita / Lujanbio J. Manuel*. Txirrita-ren bertsoak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 101-102 (G)
101. **Anka-gorritan** izan-arren azkar ekarri genduzen sutarako txortak, beren arantza zorrotzakaz. *Gelatxo errota*. EUZKADI (diario). (B)
107. Zortzi pillotari aietatik lau mandazai-zapata lodiakin atera ziraden, **anka-gorri utsik**.
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Dantzac. (J. Ig. Iztueta) (G)
108. **Oñuts eta zanko-gorrietan** irten zan bidez-bide.
Arrue Gregorio. Bearguillearen Arguia. (G. Arrue) (G)
109. **Oñ-uts gorrian** ibiltzen ziran.
Diccionario Basco Español. (J. F. Aizquibel). 1885. . (G)
110. Arantzaz estalitako aldapa hura **oñuts gorrietan** igaro bear izaten zuen, sarri-asko oñatz odolduak utziaz...
Arrue Gregorio. Bearguillearen Arguia. (G. Arrue) (G)
111. Mutiltxoia **oiñuts gorrietan**, elurretan saltoka etorri zan, belar-sortatxo bat galtzarbean.
Arrue Gregorio. Bravanteco Genoveva. (Trad. de G. Arrue). 1885 (G)
112. **Oñuts-gorririk** zetorren, atez-ate eske...
Zabaleta Juan. Juan eta Pello Zabaleta bertsolariak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 63 64 (G)

Berriro itzuliko gara «hanka gorri»ra (E.5.), biluztasunaz gain jaio berria, ume txikia ere horrela izendatzen baita.

Beste kopuru polita osa daiteke *belaun*ekin ere, dezente erabilia: «belhaun gorritan iarririk. Dv» (Orotariko Euskal Hiztegia, 1995); «Berkamendu eskatzeko, yar zaite belaun gorrien gainean...» (Azkue, 1989, I: 79). Mokoroarenak:

96. Zaulak (galtzak) goratu ta **belaun gorritan** zegoan Peru zakurra etorri zitzaionean.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerriaren Yakintza, II. (R. M. de Azkue) (G)
- 374-445. O, Joanes mazala! Eriotzaraño **belaungorrien** gañean ibillita-ere etzaitut ordainduko! Jaungoikoak opa daizula nik opa dizutana!
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
472. Besoak zabaldu eta **belaun gorrien** gañean jartzen naitzazu, Jaun aundia! pozezko negarrez aurrean.
Azkarate Ramos. Beotibar. (R. Azkarate) (G)
473. Besoak zabaldu ta **belaun gorrien** gañean jarri naitzazu, Jaun aundia!
Azkarate Ramos. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 11 (G)
474. **Belaun gorrien** gañean joango naiz Arantzazu-ra asmu orrek ondo ertetzen badu...
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)

Halere, kontutan hartu adiera neutro izan daitekeenaren gainetik (*biluzik*), beste adiera ere har dezakeela erabilera honek, sufrikarioa, asko kostatuko gauza, odola botatzerainokoa...: «*Belhaun gorriz s'emploi pour signifier "de toutes les forces"*; *belaun gorriz bere ezingo neukean*» (Orotariko Euskal Hiztegia, 1995). Bere partetik Azurmendik (1988: 52) dakar: «*belaun gorriz*, a rodilla roja, es una expresión para significar que algo se hace con ahínco, y al máximo de las posibilidades, imaginándoselo como realizado a base de crudeza de rodillas». Koldo Izagirrek (1981) dakar ere: «*belaun gorria* > eginahalean».

Oraindik ere beste multzotxo bat osa dezakegu *beste edo zehaztu gabeko atalekin*, nahiz zenbaitetan, testuinguruagatik atzeman; esaterako, lehenengo honetan Mokoroak jarriko du «escotadas». Orotariko Euskal Hiztegia (1995) aurkituko dugu ere «beso gorriok», «atsapar uts gorriez ar», «oin-beso-gorri»...

95. Ondo iruditzen al zaizu, **aragi gorria** ageri dutela ibiltzea nexka oriek?
Mujika Josefa Martina. Neronek or-emen entzunak. (G)
- 368-853. Obispo jauna altxatu zan; ta negarra begian zuala bere kaparekin estali zituan Frantzisko-ren **alderdi gorriak**.
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
- 143-849. Emakume jantzitakoak artu makilla bat eta bizkarreko **narru-gorrian** itzelak emon eutsezan.
Pujana Ciriaco. EUSKO FOLKLORE (boletín). 1973 (B)
- 178-518-547. Gogorki artu zuten muga-zaiñak andre gaxoa gau-lanean zebillela; atzi zuten, ta **larru-gorri** bai eman-ere eultzi epela.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

Eta azal daitezkeen artean arrunta eta oso polita den erabilera metaforikoa aurki dezakegu ere, hurrengoak erakutsi bezala:

- 203-229. Orren asmu-bide guztiak **narru gorrien dagoz ...**
EKIN (semanario). 1932-1933 (B)

6.2.2. Gauzakiei atxikia. Biluztasun, soiltasun honetan ez da bakarrik gizakia azaltzen, baita harkaitz, lasto, ohe, lur, harri... eta beste edozein gauza ere, hurrengo adibideek agerian jarri bezala. Orotarikoan (1995) «zugaitz gorriak» aurki dezakegu eta toponimietan sarri ematen da ere («Aizkorri»). Hurrengo adibideetako adierak, biluzik, «pelada», izararik gabekoa ohearen kasuan, «desenvainada» espatarenean e.a. dira:

- 59-605.** Joan dan arestian emen urr-zaprasta artean argitaratu dituan antxume bizkiak ortxe **arkaitz gorrian** utzi bear izan ditu. (Auntzak). *Arregi Lucio / Loentxo*. EUSKERA (revista de Euskaltzaindia) Del año 1927. (G)
- 80.** Oe biguñean jaio ezin zana **lasto gorrian** ikusi zan. *Beobide Crispín*. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
- 114.** **Ohe gorrian** etzana zaukaten. *Lhande Pierre*. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
- 254-890.** Ez dute nahi Elizaren nausitasunik (gure etsaiek); iduri Eliza gizon itsu edo **ezpata gorri bat** dela. *Hiribarren Martin*. Eskaraz Eguia. (M. Hiribarren). 1858. (L)
- 609.** Jainkoak lenbizitig egin dituenak: lenbiziko egunean argia; urrengoan zero ederra; gero **lur gorria**. *Iturriaga Agustín*. Ipuiak. (A. Iturriaga) (G)
- 610.** **Lur gorri gaiñean** lo egiten zun. *Dorronsoro Joaquín*. Moye-ren bizitza. (J. Dorronsoro). (G)
- 612.** **Lur gorrian** luze-luze etzin nintzan eta loak artu ninduan, urrengo agunera-arte. *Etxebarría Toribio*. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
- 694-802.** Estera txatar batzuek zituzten etziteko; eta **arri gorria** batzuek, besteak zur gordiña belarri-aldeak berotzeko ... *Beobide Crispín*. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
- 789.** Erria erre eta alorrak soildurik **larrugorrian** utzi zuten. (Donibane-Lohitzun). *Utuetá Juan Ignacio*. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)
- 805.** Aurten piñu-arbol asko igartuko da: an daude, **gorri-gorri eginda**, burua kakotuta. (Beera begira). *Iruretagoyena Juan*. MS. (G)
- 806.** Arbolak billos dagoz oraindik, **narru gorrian**. *Arrese Beitia Felipe*. Astiorduetako bertsozko lanak. (F. Arrese Beitia). 1902 (B)

Oso erabilera ezaguna nekazal giroan, adibide franko aurki dezakegu han-hemenka bilatuz gero: «...larre gorrian eperrak aire/ bagodietan usoak...» (Alustiza, 1985: 114) eta informazio-iturri agortezina den Azkuek (1969) ere ekarriko du hau: «mendi gorri > monte pelado».

6.3. Lurra gorritu

Soiltasan eta biluztasunarekin jarraituz lurra gorritu, goldatu ere egiten da, hots, lurra irauli, landare haziak eta belarrak lurperatu, lur soila, lur gorria utziz. Gizakiaren eraginez edo berez, modu orokorrean, gorritzea lurra berezko duen hezetasuna/berde itxura hedatua galduz ihartzen doan prozesua da eta ez legoke gaizki gogoratzea gazteleraz erabiltzen di-

ren kideko esaerak: «los campos se están secando, amarilleando, marchitando...»

Gisa honetako aditzak dira gorritzerako aplikatu daitezkeenak: *garbitu, soildu, biluztu, ihartu...* eta modu berezian *irauli, goldatu*, zenbaitetan (785.ean kasu) oso modu grafikoan goldaketa odolarekin lotuz:

55. Urte guzian ari bear du **lur-gorritzen** (laiarekin) nekazariak; lur berriak ateratzen ...
Erauskin José Ramón. Baserriko goraberak. (J. R. Erauskin). (Manuscrito) (G)
56. Txara edo baso-ondo **asko gorritzen zan** garai artan arbol-ondo ta arri asko aterezaz.
Erauskin José Ramón. Baserriko goraberak. (J. R. Erauskin). (Manuscrito) (G)
58. Baserri ona zan: **lur gorrituak** zortzi golde izango ziran, esaten duteenez...; malda gutxirekin, eta egutera asko...
Aizkolariak. (A. Zavala). Ed. Auspoa 23 (G)
60. Urtero **gorritzen zaie lurra** sagarr-arbolai.
Erauskin José Ramón. Baserriko goraberak. (J. R. Erauskin). (Manuscrito) (G)
61. **Lurrak gorritu** zituten maiatz-lenerako.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
711. Sail aundiak egin bear ziranean batek eta bik etzuten ezer egiten. (**Lur-gorritze** lanean).
Erauskin José Ramón. Baserriko goraberak. (J. R. Erauskin). (Manuscrito) (G)
785. **Mendi gorri** aiek burniz urratu dituzte: izerdiz aña odolez intzatuak dirudite.
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)

Eta ekintza gogor hori baino, ekintza samurragoekin osa dezakegu beste multzo bat, belarrak kentzearena, bideak garbitu... edo ekintzaren ondorioak agerian uztearena adieraziz:

64. Jorrariak **gorritu** dute musker zegoen larrea. (Artasoroan).
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
76. Larruna bat **gorritzen** ebenean beste baten billa urtetzen eben...
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
- 613-685. Bi anaiak laixter-bide batetik aldapan gora asi ziran... Betiko baztar batean bidea **gorritua**, uraldeak arrotu zulako.
Irazusta Jon Andoni. Joañoixio. (J. A. Irazusta). 1946 (G)

- 882.** Gaitz zital bat sartu da ariztietan...; aizkorak-ere lan asko egin du... Eta bat-eta-beste gure mendiak **soil eta gorri** gelditu dira.
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
- 902.** Dena **lurgorrituta** zegon bidea...
Mokoroa Valeriano. Neronek or-emen entzunak. (G)

Baina agian erarik ugariena, ekintza baino halako egoera adierazten dutenekin osa dezakeguna da: landaretzarik gabeko mendiak, larreak... zenbaitetan erdarazko «campos yermos, baldíos» adierak gogora etorritz:

- 51. 409.** Nagusiak etekin geiago artuko ote-luke, ta obetoago ikusia izango ote-litzake, bere mendi-saillak **gorri-gorri** edukita, maizterrari eskua pixka bat luzatzen ez diolako?
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
- 52-870.** Soroa aberats, eta anima **lur-gorri**? ... Txuri egingo genduke, txuri egingo genduken bai!
Oyarzabal Antonio. Arrate ko Amaren altzotik. (A. Oyarzabal). 1966 (G)
- 53.** Aspalditik igarriko zenion, noski zuaitzetako lurra xamurragoa, gozoa-goia ta aberatsagoa dala, mendi **soil eta gorrietakoa** baño.
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
- 54. Mendiak gorri?** ... Ez ogi ta ez bizi ... Esaera zarrak dion bezela.
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
- 161.** Jaungoikoarren enagizue **lur-gorriaren** ganean iltzer laga...!
Isusi Carlos. Zoroa nor? (K. Isusi) (B)
- 270-355-564-788.** Eguen-arrasti aren negargarria! ... Irurak-inguruan jausi zan arritza bat...; gitxi iraun eban baña bear-be bai! Bestela **lur gorria** geratuko yakun...
Eyolari. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)
- 390. 409.** Nagusiak etekin geiago artuko ote-luke, ta obetoago ikusia izango ote-litzake, bere **mendi-saillak gorri-gorri** edukita, maizterrari eskua pixka bat luzatzen ez diolako?
Munita Inocencio, G edo/o San Juan P. Gure mendi ta Oianak. (I. Munita). 1952 (G)
- 463.** Ai zenbat euskaldun zabartu diran **lur gorri** aietan! Antxe zegoan, ta bertan alperrik galdu zuten Iñazio-Mari-ren seme Martin.
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
- 565-597-607. Mendiak gorri;** zokoak itzal; odei-laiñoren liparrak ez da; lepondotik egoa nai...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

629. Jainkoak lenbizitik egin dituenak: lenbiziko egunean argia; urrengoan zeru ederra; gero **lur gorria**.
Iturriaga Agustín. Ipuiak. (A. Iturriaga) (G)
781. Gure alegiñak eta gure izerdiak jantziko ditu orain **gorri** dauden lur ederrak...
Apaolaza Antero. IBAIZABAL (semanario). (GB)
787. «Etorri ziran larrapotiak eta ango **larratza gorri** utzi zuten».
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Salmutegia. (Orixe) (G)
796. Kanpoak **gorriz jantzirik** txandan-txandan dijoaz udaberriko txoriak.
Arrese Beitia Felipe. Astiorduetako bertsozko lanak. (F. Arrese Beitia). 1902 (G)
903. Zelaia **lur-gorrituari** esaten diogu Oiartzun-en.
Erauskin José Ramón. Baserriko goraberak. (J. R. Erauskin).(Manuscrito) (G)

Eta panorama honetan, ez nuke aipatu gabe utzi nahi, erabilera metaforiko-koen presentziarekin batera (*Soroa aberats, eta anima lur-gorri?*), Orotariko Euskal Hiztegian (1995) dagoen oso adierazgarria den hau: «<Lurra gorritu (fig.), morir, cavar fosa. *Aspaldion eztoгу lurra gorritu*, desde hace tiempo no ha muerto ninguno de los nuestros, no hemos tenido entierro (V)>>».

6.4. Hutsa, soila

Azaldutako adiera batzuekin biziki erlazonaturik dagoela ezin uka, baina gorria muturrera eramandakoa izan daiteke honako hau, zerbait erantzia izan dela adierazteko baino (biluzik = arroparik gabe, kasu), beste ezeren beharrik ez eta bere horretan azaldu, baieztapen sendoa erakutsiz: *soila, purua, hutsa, muturrekoa...* esanahiak nagusitzen, eta gazteleraz «en estado puro» edo holakorik izango litzateke.

Mokoroak bildutako hau, biziki interesgarria:

531. **Erritar gorri** izatea bear-bearreko da. (Idaz-lan ori).
Es indispensable que ese escrito sea netamente popular.
ARGIA (semanario). (G)

Emandako adiera bat gorri hitzak areagotu egiten duela ikusiko dugu, bai ondo ikusi ere «behar gorri», «lotsa gorri», «istilu gorri» eta hainbat kasutan, hari hortatik errazago egingo zaigu gorritasuna zerbait galdu denaren ondorio gisa atzematea; Koldo Izagirrek bildutako hauek izan daitezke adibide: «gorri gelditu > ezer gabe gelditu / gorri geratu > beharrean geratu: <okerrena, berriz, laugarrena jaio ondoren, beren amona il zitzaiaela, orduan geratu giñan gorri, orduan>>».

Baina zenbaitetan gorri horrek besterik gabekoa adieraz dezake, babesik edo azalik gabekoa, bere horretan azalduz; «eguzki gorri» esateak izerditan jartzen gaituen irudia osatzera garamatza, «galgorria» uler dezakegu (Harluxet, 1998) «garia jo ondoren larrainean gelditzen den gari-ale» gisa, hain zuzen «el grano puro de trigo».

Aspaldiko ekarpen eder batean Txillardegik (1975: 229) hemen kokatzeko moduko aipamena egiten du: «oskorri = pur firmament». Perurena (1992: 92) ez dator bat eta ikuspegi kromatikotik dela aipatua dio; neuk ere aurreko artikuluan «oskorri» ikuspegi horretatik planteatu nuen, ohiko erabilera maila horretan planteatzen direlako. Baina uste dut aintzat hartu behar dela Perurenak Txillardegiri onartzen ez dion gorriak adieraz dezakeen «purutasun» hori: «zerua eta itsasoa berez izan baitira soilak; hartara, beraz, zertaz soildu, zertaz biluztu?» dio Patzikuk (id.: 92). Era paradojikoan, formalki ukatzen duena testuan inplizituki baieztatzen du, «berez soilak» ulertzen baititu; eta halako paradoja dugu Txillardegirenean ere, zeruaren egoera negatiboan azalduz «ciel sans nuages» (id: 229),

Modu negatiboan azaldu beharrean baieztapen positiboan azaltzea da multzo honen ezaugarria eta ez nator bat egoera hau soilik biluztearen ondorio gisa ulertzeaz. «Oskorri»ren erabilera honen beste testigantzarik aurkitu ez badut ere, ez dut uste ez-aukeratatzat jo behako denik: testuingurua faltan, arrunta da hedatuta dagoen erabilera gailentzea. Hemen Gorostiagak (1982: 127) «begi gorri»rako («todo ojos») aipatutakoa gogora ekar dezakegu.

Eremu labainkorra irudituko zaio norbaiti eta ez du arrazoi-faltarik, baina adiera asko beizteko, mugak non dituzten baino, erdialdea zein den, ezaugarri funtsezkoena zein den begiratzeari ekin behar diogu, koloreekin gertatzen den bezala: non bukatzen da berdea eta horia hasi? berde horiska ala hori berdeska? bakoitzaren erdialdea berriz, ederki bereizten dugu.

Honen harira, muturrera eramate honetan zenbait lokuzio bil dezakegu: «alfer gorri bizi», «zin gorria eman arazi > zeharo nekarazi» (Izagirre, 1981).

6.5. Ume gorri

Ikusi dugu oinari gorri hitza atxiki biluztasuna adierazteko, baina oraingo honako hau era ezberdinetara gauzatuta («hanka-gorri», «orpo-gorri», «mutil-gorri», «xango-gorri»...) umeei aplikatzen zaie, Azkuek (1969) dioen moduan: «ume gorri, se dice por desprecio de un joven o muchacho imberbe» baita «niño en mantillas (...) Se les llama a los muchachos en son de menosprecio».

Mokoroak kopuru polita biltzen du eta erdarazko bertsioak, ezin argi-goak izanda, bere horietan utzi ditut:

1. Ama gazte bat azaldu zitzaigun bere **orpo-gorria** besoetan zuala ...
Con su criatura en brazos.
Neronek or-emen entzunak. (G)
- 2-198. Zazpi-zortzi **orpo-gorri** baleukaz elitzateke ulikerietan egongo...
Si tuviera siete u ocho críos...
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerrriaren Yakintza, 111. (R. M. de Azkue) (B)
3. **Orpo-gorri** asko daukeez.
Muchos nenes o críos.
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (B)
5. Guzurra dirudisku iru arrabete eztauken orrelako **umegorrieri** ainbeste gauza irakatsi leikeola.
(A unas pobres criaturas que apenas se ven en el suelo).
a. EUZKADI (diario). (B)
6. Gu-ere an joaten giñan karta-jokura ume zirtzil eta **ankagorrik** izanagatik ...
Aunque éramos unos chiquillos...
Lekunaneke Lekuna. EUZKADI (diario). (G)
8. (Zer erakutsi bear deutsu zuri) **ume-gorri** orrek? (—umekondo orrek? —umemoko orrek? B,G).
Ese chiquillo..., ese imberbe jovenzuelo...
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 2.). (R. M. de Azkue). 1905 1906 (B)
- 15-665. «**Mutil gorrixka**: ez aiz leporaiño! (nerekin neurtzeko); damutzen bazaik esak: beta duk oraiño»...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
532. Zoriontasun gozoeanean arkitzen dira senarr-emazte biak aurtxo **xanko-gorri** bat jaio zaielako.
Un chiquitín, un nene.
EUZKADI (diario). (G)
533. Ori guzia neretzat...; eta zuek lenbizi izaten dezuten **xanko-gorrientzat** ...
Y para vuestro primer nene.
Artola José. IBAIZABAL (semanario). (G)
831. **Anka-gorririk** izan al dozue etxean? (—Ez ondiokan.)
(Nacer una criatura.)
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)

Gure gazteen artean ez dut uste asko hedatuta dagoenik, behinik behin nire ikasleen artean ezjakintasuna da nagusi, baina Leitza (aspaldian bai, baina ez zahar bati 25bat urteko bati baizik) atseginez entzun nioin honakoa: «Nola joango zara taberna horretara? ume gorritz beteta dago-eta!».

6.6. Kale gorrian / Negu gorrian

Kale gorrikoa oso hedatuta dago eta erabilera mailan soilik ez, tamalez berau sustraitzen duen errealitate gordinak bere horretan baitirau. Erabilera honen gaurkotasuna erraz egiazta daitekeen gauza da eta adibide bat Londresen etxegabe bizi diren gaztetxoei buruz Robert Swindells-ek idatzitako nobelari Iñaki Mendigurenek ipinitako izenburua izan daiteke. Edonola ere, erabilera ezagun honek ez du aparteko azalpen beharrik eta beste batzurekin dagoen hurbiltasuna agerikoa da. Bildutakoak honakoak:

- 151-387. Kale-gorrian** bizi dana errukarri dago gaur.
Desamparado.
Mujika Josefa Martina. Neronek or-emen entzunak. (G)
- 158. Kale gorrian** gelditu da alargun gaxoa...
Ha quedado sin nada, en la miseria; desamparada.
Altzo / Diego de. Estudio sobre el euskera hablado. (Diego de Alzo). 1961 (G)
- 159. Kale-gorriaren** gañean laga eban mutilla lamai (lauko, laumariko) -barrik.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
- 160. Kale gogorrean** itxi dau ama gaixoa. (**Kale gorrian** ...)
Dejar en la miseria.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerrriaren Yakintza, 111. (R. M. de Azkue) (B)
- 513-516.** Bizimodua zerutan dago... **Kale gorrian** gelditzen danak pentsa nundik jango duan!
Quien se queda sin trabajo...; sin medios de vida; sin recursos.
Eizmendi Iñaki / Basarri. Kantari nator. (I. Eizmendi). 1960 (G)
- 783.** Etxeak eta lurrak **kalegorrian** erosi genduzan.
Vocabulario manuscrito. (J. I. Iztueta) (B)

Jadanik azaldu duen beste batekin dagoen gertutasuna ikusteko, oso adibide polita dugu honako hau, Mokoroak erdaraz idatzitakoa bere horretan utziz:

- 161.** Jaungoikoarren enagizue **lur-gorriaren ganean** iltzer laga...!
En el suelo desnudo. (No me dejéis en la calle!)
Isusi Carlos. Zoroa nor? (K. Isusi) (B)

Espero zitekeen bezala, atsotitzetan ere aurkituko dugu holakorik:

*Gaiztoen herrian, kale gorriak
Kale gorrin hamar seme gorri. Kalegorrin amar seme gorri*

Honen parean **negu gorria** ere jarri dugu, ezaguna eta erabilia (besteak beste, *Negu gorriak* musika taldearena dugu arras ezaguna, baita gure mugatik kanpo ere). Testigantza:

- 640.** Artzaia bera-ere poztu da (udaberriaren etorreraz); berak-ere eraman baituzitun **negu gorriko** estuasunak.
También él tuvo que soportar las tribulaciones del crudo invierno.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista mensual). 1917 (G)

Baina ankamotz geldituko ginateke bereizketa bat egingo ez bagenu: hots, alde batetik dugu *gogor, latz, bortitz, anker, krudel, gupidagabe...* (gogora dezagun «negu beltzak» ere gertuko kokaleku duela) baina, besteetan bezala, funtsezkoa izango da testuinguruari erreparatzea, zenbaitean *gogor, latz...* adiera horietan baino, besterik gabeko *negu erdian, negu-neguan* adieran kokatuta baitago:

- 636.** **Negu gorriin** jarri gera ...
Estamos ya en lo más duro del invierno...
Oñatibia Manuel. Esaldi bereziak. (M. Oñatibia). (Manuscritos) (G)
- 637.** **Negu gorrian** soñeko meatz-meatzakin dabil koitadua.
En pleno invierno.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
- 638.** **Negu gorrian** oinutsik mailukitara bialdu eban ume gaixoa, zimera-bete ekarteko esanda.
En pleno invierno...
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerraren Yakintza, II. (R. M. de Azkue) (B)

Izadian erabat sustraiturik bizi izandako euskaldunentzat, nekazaria kasu, bi adiera hauek oso maiz sinonimotzat hartuak izan dira, batera azaltzea ohikoa baitzen: *negu gorrian, negu minean, neguaren gogorrean...* maiz estutasun eta larritasun galantak igaroak ziren baserritarrak. *Kale gorrian* esapideak ere kale erdian, babebik gabeko egoeran izatea adieraz dezake, bai eta egoera latza bizi, miseria gorrian egotea, baliabiderik gabe egotea ere.

Eta aipatutakoak erabili eta ezagunenak direla esan badaiteke, ez da asko bilatu behar besteren batzuk aurkitzeko, itsasoarena kasu. Dena den, azken aipamen hauen ildotik hurrengo multzoa dugu hurbil.

6.7. Astegun gorria

Negu gorriko azken adierarekin bat etorriz eta forma ezberdina har baiditzake ere (*aste-egun, astelehen, astegun buru...*), oraingoan astegunei atxikia gorria agertzen zaigu «simple, ordinario, pleno...» adierekin, hurrengo adibideek agerian jarriz bezala:

- 131-621. Aste-egun gorrian** baiño gar biziagoz egiten zuen lana igandeakin.
En día de labor.
ARGIA (semanario). (G)
- 185-623.** Bertze behin, Tolosan, **astelehen gorrian** (aste-egun buru-zurian) Harosteguy izeneko pilotari aiphatuenetarik bat gain-gainetik garhaitu zuen. (Perkain-ek).
Un día entre semana (no festivo).
Elissalde Jean / Azkaindarra / Haur Prodigoa / Zerbitzari. GURE HERRIA (revista). 1921 (L)
- 622.** Zer dala-ta **astegun-gorrian** jai?
Un día como otro cualquiera.
Etxaide Ignacio M.^a. Sintaxis Vasca. (Ig., M. Etxaide). (G)
- 624.** «**Aste gorritz** eder; jaiean kakatsu».
Etxaide Ignacio M.^a. Sintaxis Vasca. (Ig., M. Etxaide). (G)
- 634-646. Astegun gorritz,** ez-orduan uri aundi ontako eliza eder batean sartu naiz... Batzuek atera-ala besteak sartzen ziran...
Un día entre semana.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Homenaje a Orixe. (G)
- 645. Aste-egun gorriin** galdetuko dit ba zer bazkari gendun?
Un día ordinario entre semana.
Ormaetxea Manuela. Neronek or-emen entzunak. (G)

Gisa honetako adibideak nonnahi aurki daitezke eta ezagunenetariko bat Azkuek (1969) jasotzen du: «Orai, non-nahi, astelegun gorriarekin, haragia eltzean». Eta geroago (E.8.) beste adiera batekin aztertuko badugu ere, oraingoan «*egun gorria*» dugu Retanaren hiztegian (A.A., 1978): «Au lotsa! Egun gorrian enparantza betean, emetxar bat bezela mokoka!».

Hori bai, ez legoke gaizki gogoratzea zeinbait tokiko erabilera hedatue-
na zuriarekin egiten dela eta 185-623ak adibide politak dira, astelehen go-
rriaren azalpena ematerakoan «aste-egun buru-zuria» aipatuz.

6.8. Gorriak ikusi / Pasa / Igaro

Gure artean oso zabaldua dagoen lokuzioa da honakoa eta estutasu-
nak, larrialdiak, une gogorak, latzak... adierazteko erabiltzen dugu. Heda-
dura zabalaren testigantza bildutako adibide piloak:

4. An, **gorriak ikusiz**, azi zan nire anaitxua, oiñez asi arte.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Tormes-ko Itsumutilla. (Orixe). 1929 (B)
125. Gure asmu ederra gogortzen zàn artean **gorriak ikusi** genduzen ango be-
argiñ guztiok.
Etxebarria Toribio. Lexicón del euskera dialectal de Eibar. (T. Etxebarria). 1965 1966 (B)
168. (**Gorriak ikusteko** jaiok gaituk, basarritarrok! Guk jaten eman da bes-
teak jetzi!). —Ez ikaratu, mutillek! Jaungoikoa beti ematen ari dek!
Dorrnsoro Joaquín. MS. (G)
275. Beste aldekoak bidean arrapatzen bazuten **gorriak ikusteko** zegoan ...
Zavala Antonio. Erreterria ko bertsolari zaarrak. (A. Zavala). Ed. Aus-
poa 74-75 (G)
279. «Amaika ikusi bear du itsuek! ...» (Itsu gaxoak askotan **gorriak ikusten!**)
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (G)
283. An, **gorriak ikusiz**, azi zan nire anaitxua, oiñez asi arte.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Tormes-ko Itsumutilla. (Orixe). 1929 (B)
284. **Gorriak ikusi** ditut orregatik gaur ametsetan.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Urte guziko Meza-Bezperak. (Orixe). 1950 (G)
299. **Gorri ibili** gara...
Buenos apuros hemos pasado...!
Altube Severo. Euskalerrriaren Yakintza, 111. (R. M. de Azkue) (B)
300. **Gorriak erakutsi** digu (dizkigu) Otsaillak: otzak eta goseak asko dira illak.
(Nos ha hecho pasar terribles apuros...)
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)
326. **Gorri ibili** gara aurtengo neguan.
Qué apuros hemos pasado!...
Altube Severo. EUSKERA (revista de Euskaltzaindia) Del año 1927. (B)
329. Nik bezin **gorriak eramaten** zebillen nere anaia.
Pasaba apuros tan grandes como los míos.
Zubillaga José Ramón. Lardasketa. (J. R. Zubillaga). Ed. Auspoa 40 41 (G)
330. **Gorriak ikusteko** dago gaindu naiean dabillena.
Dorrnsoro Joaquín. Pasio ko gaua. (J. Dorronsoro). Manuscrito (G)
331. **Gorriak ikusteko** gagoz!
Orixe / Ormaetxea Nicolás. EUZKADI (diario). (B)
332. **Gorriak ikusteko** zagoze ondiño!
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
333. Gauza oneik bá dakit noraiño garoezan; neu-be onetan **gorriak ikusia**
nozue-ta.
Akesolo Lino / Ax-mutil. On Bidea. (L. Akesolo). 1963 (B)
- 335-556. Lituania-ko sendi askok-ere **gorriak ikusi** omen dituzte etsai bien
atzera ta aurrerakada gogor aietan.
Han pasado por terribles trances.
Lardizabal Pedro. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista mensual).
1917 (G)
341. Gure biziak egun **gorriak ikusi** ditu.
Ha pasado por días muy críticos; muy calamitosos.
Etxaniz Nemesio. Lur berri billa. (N. Etxaniz). 1967 (G)

341. Gure biziak egun **gorriak ikusi** ditu.
Ha pasado por días muy críticos; muy calamitosos.
Etxaniz Nemesio. Lur berri billa. (N. Etxaniz). 1967 (G)
403. «Gero da bero ... (**Gorriak ikusi**-bearra aiz oraindik).
Naparroa-ko esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1974 (AN)
408. **Gorriak ikusi**-azi ondoren lepoa moztu zioten.
Después de haberle hecho sufrir terriblemente.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Urte guziko Meza-Bezperak. (Orixe). 1950 (G)
575. **Gorriak ikusita** gagoz aste onetan, otzaren otzaz.
Garro Bernardo / Otxolua. EUZKADI (diario). (B)

Eta tsotitzen artean esamolde hauek ez dira faltako:

Ameriketean bere gorrik (urre gorria, dirua) itxeko (egiteko) gorrik pasa be(ha)r.
Egueldi gorri-gorriak ikusi zitun (estura ta ekaitz larrietan ibillia da)
Elurre, zurie dela(r)ik, beltza da (gorriek eta beltzak ikus-araten ditu)
Gero da bero (Gorriak ikusi bearra aiz oraindik)
Gorrik ikusi bearra aiz!
Gorrik ikus bearren do. Gorrik ikusta jun da
Gorriyek ikusitakue izen!

Erdarazko hizketaldi batean inork «rojas las pasamos» esanez gero (le-kuko izandako lagun batek kontatu zidan bezala —beste behin mila esker, Patxi—) bere euskal jatorria ageri-agerian jartzen du. Egokitu zaigun garaian agerikoa da euskal-erdal mentalitateetan nola zabukatzten garen. Hurrengo adibideak interesgarriak dira erdarazko bertsioetan zer aurkitzen dugun ikusteko:

280. Orrekin ikusi bearko du senper ... (**Gorriak ikusi**-bearra da orrekin.)
(Las va a pasar negras con...)
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (G)
281. **Gorrik** eta **baltzak** ikusirik ezin ixillik egon!
Después de haber pasado las de Caín.
Aretxabala Jon / Erri. EUZKADI (diario). (B)
327. Ain **gorri** ikusten zuan ezik! ...
Y es que lo veía todo tan negro!... La situación era tan crítica...
ARGIA (semanario). (G)
328. Nere **gorriak irago** nituen...
Las pasé negras...
Apaolaza Antero. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R. M. de Azkue)1905
1906 (G)
334. **Gorriak ikusi** ditu...
Las ha pasado negras...
Altube Severo. EUSKERA (revista de Euskaltzaindia) Del año 1927. (B)

340. Elizari **egun gorriak** datozkio ...
(Se ciernen días negros sobre ella.)
Dorrnsoro Joaquín. Pasio ko gaua. (J. Dorronsoro). Manuscrito (G)

Lehenengoan «senper» agertzen da eta besterik ere aurki dezakegu:

Senper gaiztoa ikusi bearra aiz (**Gorriak** ikusi bearra aiz)

«Senperrenak ikusi» edota «egin» *asko pairatu, sufritzea* da. Honen jatorria ez dakit zein den, baina bitxia iruditu zait eusko legebiltzarkideen artean Borja Senper Pascual aurkitzea; non eta P.P.n kokatuta!

Dena den, bistan dago euskarak ere gertutasun hau azpimarratzen duela zenbaitetan, areagotzaile kutsu nabarmenarekin:

352. «**Gorrik eta beltzak** ikusia zera»...
Te ha tocado pasar por trances bien amargos...
Mokoroa Isidora. Neronek or-emen entzunak. (G)

353. Lasai zebillen; baño, **gorriak eta beltzak** ikusi ditu oraingoan.
Las ha pasado negras; ha pasado buen apuro.
Pedro Bautista / OMC. ZERUKO ARGIA (revista mensual). (G)

552. **Gorriak eta beltzak** gure Juan-Andres udal-etxean sartzeko jo-ta-ausi zakarrean ibilliak ziran.
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)

Eta ezin aipatu gabe utzi, gisa honetako besterik ere aurki dezakegula: «*gorriak eta bi (ikusi, igaro...)*» aurrekoen parean koka dezakeguna. Azkuek ere (1989, III: 248) bilduko du: «Gorri ibili gara, ¡qué apuros hemos pasado!».

Gaztelera «pasarlas moradas» edo «pasarlas negras» lokuzioak dira hedatuena. Hari honetik tiraka, datu interesgarriak lor ditzakegu, esate baterako, ubeldurarako Ondarroan dugun «baltzittuni» izendapena. Koldo Izagirrek (1981) kasu hau dakar: «arropa gorriaz beztitu > kardenal egin» eta, nola ez, «gorriak ikusi, gorriak pasa > sufritu».

6.9. Zorigaitzekoa: egun gorri

Adiera hedatuena artean honako hau *egun* edota gertakizun baterako maiz erabilia izan da eta bistan dago aurreko multzoarekin dagoen lotura; hurrengo kasua Mokoroak nola itzuli duen, besterik ez da ikusi egin behar:

340. Elizari **egun gorriak** datozkio ...
(Se ciernen días negros sobre ella.)
Dorrnsoro Joaquín. Pasio ko gaua. (J. Dorronsoro). Manuscrito (G)

Egunaren inguruan bildutako kopurua multzo esanguratsua da, adiera aldetik zoritxarreko, tamalgarri eta enparauen inguruan kokatzen direnak:

37. Millatik gora izandu ziran **egun gorri** artan arnasa utzitakoak ... (Gernikan).
Los muertos de aquel día aciago.
ARGIA (mensuario de New York). 1 947-48. (G)
- 103-468. «Beti nere zarpa zarretan ibilli bear zer somatzen ote duten!... Bat edo bat arrapatzen dedan egunean **egun gorria dauka!**
«... Buena le espera! Pobre de él!
Altza Toribio. Burruntziya. (T. Alzaga) (G)
336. Egia diozu, Matiin, egia...: nik daukat ollo oe kin **egun gorria!** ...
Qué tortura suponen para mí estas gallinas!
Jakakortajarena. Diccionario Enciclopédico «Añañamendi». Tomo 4. de Literatura. (G)
337. **Egun gorria** franko ikusi bear izan zuten ormatxori errukarriak, andik aurrera.
Tuvieron que pasar muchas amarguras.
IBAIZABAL (semanario). (G)
338. **Egun gorria** dakar Luzbel-entzako Kristo-ren nekeak...
(Día aciago para Luzbel...; mal lo va a pasar Luzbel.)
Arana José Ignacio. EUSKAL ERRIA (revista), 18814 (G)
341. Gure biziak **egun gorriak** ikusi ditu.
Ha pasado por días muy críticos; muy calamitosos.
Etxaniz Nemesio. Lur berri billa. (N. Etxaniz). 1967 (G)
342. Ikusi ditu euskerak **zenbait egun gorri**; baña sasoikoa dago eta pizkorra oraindik.
Ha pasado por días bien aciagos.
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Dantzac. (J. Ig. Iztueta) (G)
405. Andik etortzerako bukatu neri neskatz orrekiko kontuak!... Bestela ...
ark dauka **egun gorria!**
Pobre de ella! Buena le aguarda!
Mokoroa Valeriano. Damuba garaiz. (V. Mocoroa). 1897 (G)
406. Aurretik emandako naigabeak eta **egun gorriak** aztu-eragin nai izan zizkan, (arrebari).
Hacerle olvidar los días amargos que le había dado antes. '
Apaolaza Antero. IBAIZABAL (semanario). (GB)
469. Oitura lotsagarri oiek uzten ez baditugu **egun gorriak** dauzkagu ...!
Nos aguardan días terribles (castigos).
Arrieta Lorenzo / Zulaika. Motza, Zulaika ta Ugalde. Ed. Auspoa 83 (G)
- 470-879. Esan banion esan, zuk zeukazula **egun gorria** idazten nizunean ekin zidan gaxoak, ... nola gero!
Mokoroa Valeriano. Gutunak. (V. Mocoroa). Manuscritos (G)
661. Urrean zan (**egun gorri** hura).
Arrue Gregorio. Bearguillearen Arguia. (G. Arrue) (G)

Eta egunari aipamen gorria egitean, bitxia den hau ere aurki dezakegu:

348. Atzoko egunak **zetaka gorria** dauko.
(Queda manchado de sangre.)
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)

Dena den, egunarena aipamen usuena izango da baina bistan da besteren batzuk ere aurki ditzakegu. Adibide gisa honakoak, bata «ordu»aren inguruan eta bestea «uda»rekin osatua, bere horretan interesgarria ere aurreko negu gorriekin lotura agerian uzten baitu:

339. Arren! Erruki zakidaze ta lagundu eidazue **neure ordu gorri ta larri onetan!**
En este trance amargo.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. IBAIZABAL (semanario). (B)
639. Negu ariña ekarri zigun urte onek, elurterik-gabea; baña ixillik gordeta zeukan geroko **uda gorria**...
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)

6.10. Gorria: adierak areagotzen

Oso oso maiz erabiltzen da gorria ezaugarriren bat areagotzeko eta kasuak ikusi ditugu hemen koka daitezkeenak: «lotsaz gorritu» kasuan gorritzearen kausa adierazten da baina «lotsa gorri»arenean lotsa ikaragarria adierarekin identifikatzen dugu, «vergüenza terrible, atroz» (A.A., 1978) edo «ahalke gorri: vergüenza atroz» (Azkue, 1969). Ez da harritzekoa beraz, Retanarenean, kategoria bezala, «**muy**» adiera azaltzea eta jadanik ikusitako zenbait kasu («goiz gorri») ikuspuntu kromatikotik baino berri honetatik ikustea: «*Goiz gorri, muy de mañana. Goiz gorri zutelarik; goiz gorria da oraino. Berandu gorri zelarik; berandu gorria dugu*».

Adierak areagotze horretan hamaika adibide dugu («ankar gorri», «guda gorri», «barur gorria», «gose gorria»...). Beharbada, Mitxelenak baino argiago beste inork ez: «*Zoramen gorrian geure buruari begira (...)* ez du hemen kolorea adierazten, ezta mendiren bat gorri dela esaten dugunean esan nahi duguna ere; gaztelerazko <en puro éxtasis> edo halakoren bat litzake» (Mitxelena, 1972: 69).

Adibideak han-hemenka aurki ditzakegu: garai batean Xabier Letek abestutako «Haizea dator ifarraldetik...» kantarekin hunkitu ginenok agian oroituko gara zenbait pasartez: «*ur epeletan ixuriz doa odolezko izerdia / irrintzi gorriz jauzika dator irabazleen zaldia...*»

Mokoroaren honek hasiera eman diezaioke indar handiko multzo honi:

- 211. Gorriena** da asarre bizi-bizian datorrela.
Lo más gordo de todo es que...
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Blosa. EUZKADI (diario). (B)

Dena den, azpimarratu baldin badut adiera asko elkarren eskutik doazela eta bereizketak egitea bide labainkor batetik abiatzea dela, hurrengo kasuetan nabarmendu egiten da hau. Erabilera hauen maiztasuna bistan da handia dela, egun hainbestearaino ez bada iristen ere; baina gertutasunak agerikoak dira eta gauzak erraztu aldera, hiru azpimultzo bereiztu ditut

6.10.1. *Bortitz, biziki anker*

Gogor, amorratu, anker, basati, bortitz, odoltsu, handi eta antzeko adieren inguruan osatutako kopurua ez da nolana hikoia. Orotariko Euskal Hiztegian (1995) ere badugu testigantzarik «gorririk» cruelmente, gogorki». Honako hauek gehien errepikatzen diren kontzeptu batzuen inguruan sailkatu ditut.

Istilua da maiz erabiltzen den horietarikoa, Izagirrek ere jaso (*istilu gorria(k) ikusi*):

- 132-349.** Goizean-goizetik lanean nabil larri... Ikusten det **amaika istillo gorri** ...
(Las paso negras.)
Yanzi Paulo. Yantzitarren bertsoak. Ed. Auspoa 77 78 (AN)
- 170.** Gaitz erdi beren buruaren kaltean bakarrik balitz! Famili guztia jarri dute **ixtillu gorri-pean** ...
Ponerla en gran aprieto; hundida, arruinada.
Soroa Marcelino. EUSKAL ERRIA (revista), 1886 11 (G)
- 174.** **Ixtillu gorrian** eraman ditu (uraldiak) baztar orretako lurrak eta gariak...
(Con terrible violencia.)
Sarasola Juan José / Lexo. Lexo bertsolaria. (A. Zavala). Ed. Auspoa 79 81 (AN)
- 274.** Aginte gogorrek artuak ditugu...; eta berorri alde egiten utzi-ezkero guk ikusi bearko genituzke **ixtillu gorriak** ...
(Lo pasaríamos muy mal...)
Soroa Marcelino. Baña zein naiz ni? (M. Soroa) (G)
- 301.** Artzai gaizoak **ixtillu gorri** ikusten du neguetan.
(Pasa malos días...)
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 315.** Oraintxen bai dadukala **ixtillu gorria!**
Qué conflicto el del pobrecito!
Villar Intxausti P. / Intxausti. . (G)
- 350.** **Ixtillu gorri** ikusi zuten, gau artan...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Santa-Cruz Apaiza. (N. Ormaetxea) (G)

Lehenengo kasuan (132-349.a) berriro azaltzen zaigu ikusitako «gorriak igaroarena» istilurako eta multzo honetan azaldutakoekin batera gerlari buruzko honako hauek ere sar daitezke:

286. Ez ginuke beharragorik, **gerla gorria** phizteko...
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
554. Ez duzue ahantzia hango jendeak elgarren artean ari direla **gerla gorrian**.
Sostienen cruda guerra...
ESKUALDUNA (semanario). (L)

Eta ez zaigu faltako atsotitzik ere:

Kanpoan xoragarri, etxean guda gorri

Haserre konzeptuaren inguruan ere multzo polita osatzen da:

288. Alakorik batean, **asarre gorrian** sarturik ikaragarritzko oju bat egin zion.
En un arrebato de ira.
Beobide Crispín. Asis-co Loria. (C. Beobide). 1885 (G)
289. Zonbeit egun huntan Herriot-en kideko egunkariak **hasarre gorrian** dau-
de ...
Están furiosos.
ESKUALDUNA (semanario). (L)
290. Atea itxiaz **asarre gorrian** erantzun eustan: «Enoiala eta barriketa geia-
go ez egiteko!»
Muy irritado.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Vizcay-tik Bizkaira. (R. M. de Az-
kue).1895 (B)
291. **Aserre gorrian** dira; joka-ere ari izanak.
Están muy alborotados, irritados.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
- 295-398. (Arrazoa du aitak!). —Mokordo zar bat! —esan zuan Patxik **asarre gorrian**. — (Tripa-erre! —esan zion orduan amak).
Mierda!... (Eso ya no se puede aguantar...!)
Apaolaza Antero. IBAIZABAL (semanario). (GB)
448. **Asarre gorria** izan eben gau atan senar-emazteak.
Riña acalorada.
Eketa / Azkue R. Ma. IBAIZABAL (semanario). (B)
450. Alaxe konpontzen giñan alkarrekin pake-pakean; ez gaur askotan begiak
atera-bearrean gabiltzan bezela. (**Asarre gorrian**).
Alkain gazte / Iñaki. Alkain aita-semeak. Ed. Auspoa 92 (G)

Gose/Barau konzeptuen inguruan honakoak:

156. **Gose gorria** ikusi ginuen (gerla-ondoko urthetan).
Pasamos un hambre canina...
Lhande Pierre. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
485. Gugatik Jesus-ek eraman zituèn **barau gorri** eta neke-oñaze gogorak.
Ayunos rigurosos.
Jauregi Agustín. EUSKAL ERRIA (revista), 1885 1 (G)
821. Urte-bete inguru, gudea asi zala ta **gose gorria** ikusten emen aurkitu da gure erri au.
Ya estamos pasando hambre de verdad...
EUZKADI (diario). (B)
825. **Barau gorririk** nago...
Estoy en ayunas.
Oñatibia Manuel. Esaldi bereziak. (M. Oñatibia). (Manuscritos). (G)
826. (Ori egiten ezpada) ... beti **barau-gorrian egon** bearko dute: gosea ill-tzeko ogi zuri ederra nork puskatu ez dutelako.
Habrán de quedar ayunos, desnutridos.
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)

Eta kopuru handia hurrengo hauekin: **Ikara / Arrisku / Izu**

- 214-239-309-827. Ama errukarria **ikara gorrian** da izerdi larritan ikusi ebenean zeri oratu ez-ekiela geratu zirean.
Toda asustada o temblorosa.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. EUSKALZALE (semanario). 1898 (B) Bein da betiko. (R. M. de Azkue). 1893 (B)
- 251-667. Ibili ta ibili Andra Marik atera dau **arriku gorrietatik**.
Lo ha sacado de grandes peligros.
Egiluz Gartzen. Batxi. (G. Eguluz) (B)
298. Nork bere dirua zakuan arkitu zutenean **izu-ikara gorriak** artu zituen.
Se asustaron mucho.
Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira. (F. Lardizábal). Ed. de E. López (G)
304. Egun ori fede biziaren argitan ikustea mundu guzia **ikara gorrian** sartze-ko diña da ...
Es bastante para hacer temblar de espanto.
Kardaberaz Agustín / Goialde. Egercicioac. II-III (A. Cardaveraz) (G)
- 305-652. **Ikara gorrian** zegoan, eta luze iritzi zitzaion gauari, konfesatzera joateko.
Temblaba de espanto...
Moguel J. Antonio. Confesio ta Comunioco etc. (J. A. Moguel). Ed. 1800 (G)
306. Leiza-zulo beltz izugarri artan ondatzeko zorian biak eriotzako antsietan **ikara gorrian** zeuden...
Despavoridos entre congojas de muerte.
Kardaberaz Agustín / Goialde. Egercicioac. II-III (A. Cardaveraz) (G)
307. «**Ikara gorrian** geldituko dira».
Temblarán de espanto.
Orixte / Ormaetxea Nicolás. Salmutegia. (Orixe) (G)

308. **Ikara gorrian** ipiñi zituan aren arpegiera itzaltsuak (matxinatu yakozenak).
Sola su mirada les hizo temblar de miedo.
Moguel J. Antonio. Peru Abarca. (J. A. Moguel). Ed. Euskalzale. (B)
310. **Ikhara gorrian** ihes ibilliko da.
Andará huido despavorido.
Duvoisin Jean. Bible Saindua. (Duvoisin). 1859 (L)
311. (Baietz esan eban) **ikara gorritan** mutilak aginak agina joten eutsala...
Todo temblando.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Euskalerriaren Yakintza, II. (R. M. de Azkue) (B)
360. Aurrerontzean aizeak darabilen ostoaeren otsak **izu gorria** emango dizute.
Os infundirá pavor.
Arrue Gregorio. Bravanteco Genoveva. (Trad. de G. Arrue). 1885 (G)
838. **Otzak ikara-gorrian** zegoan, umea.
Tiritando de frío.
Arrue Gregorio. Oracio mentala. (Trad. de G. Arrue) (G)

6.10.2. *Bizi, min, larri*

Aurrekoen ildotik, areagotzaile kutsu nabarmena du multzo honek ere; testuinguru oso ezberdinetatik ateratako kasuak koka ditzakegu hemen, idazle batena izan («Euskara bera ere galtzeko arrisku gorrian gaudela aitortu beharko», Alustiza, 1985: 18), lokuzioa izan («*logaleak gorritu* > caerse de sueño», Placido Mujica, 1981) edo edozein egoeratik ateratakoak izan, esaterako, abesti batetik: «*Txalo gorriak jabetzen dijoaz...* > los aplausos ensordecedores se van adueñando...» (Itoiz: *Ezpaloian* «Clash eta Pistols»).

Mokororari begirada itzuliz, **nahiarekin** osatutakoak bildu ditzakegu multzo honetan, «ansia viva» esanahiarekin:

- 253-371. Erresuma horren esku hartu **nahi gorrian** ziren.
Tenían vivas ansias de...
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
369. Aspaldi hartan Jesus-en **ikusi-nahi gorria** zuen Herodes-ek.
Tenía muchas ganas de verlo.
Léon Louis. Jesu Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua. (L. Léon). 1946 (NL)
370. Euskal-alorrean «azken-itza bere» izan nai ez tunik gutxi; emen olako apaiz **izan-nai gorriak** jota ez ote-gabiltzan nago, denok-ere.
Atacados de un frenético afán de... N.B. Referencia al dicho: «< Apezak azken-itza-bere >».
Akesolo Lino / Ax-mutil. Diccionario Enciclopédico «Auñamendi». Tomo 4. de Literatura. (G)

Hala ere, osagai hauekin azaldutako guztiak ez dira beti hemen kokatu behar; hurrengoak, esaterako, gerorako utzitako komunista, iraultzaile eta tankerako adierekin lotu beharrekoa baita:

553. Nahiko odol bá dute ixuririk ... Joan ditela, **gogo gorria** dutenak Errusia-rat!
ESKUALDUNA (semanario). (NL)

Beste multzo bat osa dezakegu **oinaze**, **minaren** inguruan eta hemen arreta deitu ere, *min gorri* min bizi, intentsitate handikoa adierazteko erabiltzen bada, badugu hain larria ez den *min zuri* ere, hain bizi ez dena baina etengabekoa, erdarazko «dolor sordo» adierarekin erabiltzen dena edo, Azkuek dioen bezala (1969 —eranskinean—), «desmayo».

22. Jauna: nere morroia etxean dago elbarritua, **oñaze gorritan**.
Sufre terriblemente.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Urte guziko Meza-Bezperak. (Orixe). 1950 (G)
361. Aren anima oso-ta-bizi erdibi zuen **min gorriaren** ezpatak...
(La partió en dos; la desgarró con vivo dolor).
Arana José Ignacio. EUSKAL ERRIA (revista), 1884 1 (G)

Batzuk errekkurrenteak izan daitezke, **gorroto / herra**:

394. **Herra gorrian** bizi direnak.
(Odio implacable.)
Etcheberry Jean Baptiste. Zeruari buruz. (J. B. Etcheberry) (L)
396. Orrelango jai andietan kantoreak sermo iai **gorroto gorrie** dautsee ...
(Los detestan cordialmente...)
Koko erriko bat. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)

Eta beste kasu dezente bil daiteke **gai ezberdinen** inguruan, baina de-netan gorriak areagotzen du hasierako adiera:

25. **Izurrite gorria** baitzen aberetan ikustekoak ziren denak ikaretan.
Terrible peste.
Adéma Gratién / Zalduby. EUSKAL ERRIA (revista), 1884 11 (L)
228. Ontsa begiztatzeko **tirria gorrian** zagon.
Ansioso, afanoso de...
ESKUALDUNA (semanario). (BN)
278. Ez lorik dagit ez atsedenek daukat...; beti ikara, beti urduri, beti **leiza gorria** neugan ...
(Un infierno por dentro...)
Egiluz Gartzen. Batxi. (G. Eguiluz) (B)

- 407-507. Zerutik nator: neri deritzait «Garazi urre-gorria» Daziano-ren egin-dupean **erio gorri** ikusia ...
 Engracia la de color de oro... la que sufrió cruel martirio.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
452. **Zer apokeri gorria!**...
 Bellaquería; villanía.
Arburua Teodoro / Zubieta. ARGIA (semanario). (AN)
484. **Inpernu gorri** ikusiko du zerua galtzen duanak.
 (Le aguarda un terrible infierno...)
Arrieta Lorenzo / Zulaika. Motza, Zulaika ta Ugalde. Ed. Auspoa 83 (G)
535. Egin-egiñean-be, ezkondu dan egunean oratu dautsoe senarra negarrez ta **alarguntza gorrian** itxirik «atso» gazte polita. Onen bat egongo da gaxoa!
 En triste viudez.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
551. Zortzi lugin orreetarik zazpi **lan gorrietara** bialdu dabez; eta bata askerik itxi.
 A trabajos forzados.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. EUZKADI (diario). (B)
756. An dabiltz orain, osaki au ta bertzea emanez; baño aunitz mastientzat **alper gorrian**: galdu baitaukate aurtengo matsa.
 Absolutamente en vano.
Izperkari / Arburua T. EUZKADI (diario). (AN)
759. Zugandik joan-ezkero zer **kalte gorriak** nere animak ikusi dituen, Jauna!
 Qué daños tan terribles ha sufrido!
Kardaberaz Agustín / Goialde. Egercicioac. I. (A. Cardaveraz) (G)

278.ak argi uzten du beltzarekin lotzea ohikoa bada ere (eta honek ere badu zama esanguratsua) gorriarekin ordea areagotu egiten dela hau; leize beltzak suposa dezakeen toki ilunbeltsu, ezezagun eta beldurgarriaren aurrean, gorriak zalantzak uxatu eta gogorragoa, jasanezinagoa, okerrena den infernuko ageriko irudia erakartzen du.

6.10.3. *Premiazko, ezinbesteko*

Aurrekoen kutsuekin jarraituz, areagotzaile gisa dugu beste multzo hau ere *premiatzko, berealdiko, sekulako* adierekin; multzo polita **lan** eta **beharraren** inguruan osatua:

133. (Nerekin ezkontzen bazera) ez dezu **nekatu-bear gorririk** izango >.
 (No tendrás que matarte trabajando...)
Ganboa J. Mariya. (J. Ganboa) (G)
146. Jesu sen **behar gorria** du gure mundu galduak.
 Apremiante necesidad de.
 ESKUALDUNA (semanario). (L)

147. Serora gaixoak egoitza on baten **behar gorrian** ginauzkan.
Nuestras pobres monjitas tenían extrema necesidad de buena vivienda.
Xalbador / Aire Ferdinand. Ezin bertzean. (Xalbador). Ed. Auspoa 85 (BN)
148. Atsedean **bear gorri-gorrian** nengoen.
En apremiante necesidad de descansar.
Orixo / Ormaetxea Nicolás. Santa-Cruz Apaiza. (N. Ormaetxea) (G)
149. Buruzagi zuzenen **behar-ordu gorria** ginuke...
Tenemos urgente necesidad de jefes rectos.
L. A. / Apeztegui Laurent. ESKUALDUNA (semanario). (L)
150. Dirua **gorri-gorri bear izaten da** gure etxean, ezer erosiko bada.
Nos hace falta apremiante.
Neronek or-emen entzunak. (G)
- 154-272. Gorrotoz iñoiz ez degu artu etorri zaigun jendea: **premi gorrian** arkitzen danak berekin du naigabea...
En extrema necesidad.
Eizmendi Iñaki / Basarri. Kantari nator. (I. Eizmendi). 1960 (G)
244. **Ezinbertze gorriak** gaitu, nahi eta ez, hortaratu.
Nos ha forzado a ello una imperiosa necesidad.
GURE HERRIA (revista). 1923 (L)
318. **Ezin-bertze gorrian** gelditu ziren.
En la más crítica situación.
Izperkari / Arburua T. EUZKADI (diario). (AN)
322. Gaurko **bear gorriak** eskatzen duten neurrian.
El apuro del momento.
Iturbide. EKIN (semanario). (AN)
351. **Esturasun gorrian** ikusi omen zun bere burua.
Se vio en el mayor apuro...
Ormaetxea Manuela. Neronek or-emen entzunak. (G)
755. «Bere» baztartu **bear gorri-gorrian** gagoz, eunetatik larogeta-amabostetan oker dabilgulako.
Tenemos absoluta necesidad de relegar el «bere»...
Orixo / Ormaetxea Nicolás. EUZKADI (diario). (B)
762. Orain-ere bá dira Eliza arrixkuan edo **bear gorritan** dagon tokira dijoazenak...
Donde se halla en gran necesidad.
Orixo / Ormaetxea Nicolás. Jainkoaren billa. (Orixo) (G)

Aurreko honekin lotuta, **egoera** kontzeptuaren inguruan baditugu beste batzuk:

23. **Larri-gorrian** egon ondoan osasun-bide zelaian ikusi dugu.
En gravísimo peligro de muerte.
Arburua Teodoro / Zubieta. ARGIA (semanario). (AN)
33. On-alderatuxe da bere **larri gorritik**.
Ha salido ya de su gravedad (el enfermo).
El DIA (diario). (AN)

34. **Larri-gorrian** egon ondoan osasun-bide zelaian ikusi dugu.
En franca mejoría.
Arburua Teodoro / Zubieta. ARGIA (semanario). (AN)
39. Urteak joan, urteak etorri gu-ere arkituko gera, nai-ta-nai-ez iletsi gogorrean; **iletsi gorrian**.
En terrible agonía.
Basabe Cándido. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista mensual), 1918 (G)
162. **Gabezi gorri-gorrian** gelditu diren baztandar gaxoak.
En extrema pobreza; en total desamparo.
Izperkari / Arburua T. EUZKADI (diario). (AN)
163. **Gabezia gorri-gorrian** dituzu gaizoak...
En extrema miseria.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)

Adiera aregotze honetan hamaika adibide bil daiteke, Izagirrek (1981) bildutako lokuzio hauek kasu: «*eguraldi gorrien jabe izan > sufritu*», «*gorri ibili > larri ibili*», «*(inorentzat) gorriak egon > sufritu*».

6.11. Azken gorrian

Azken guzti hauen ildotik muturrera eramatekoa denak ezinbestean gorri eskatzen duela ematen du eta asko ez badira Mokoroak bildutakoak, hain arraroa ez dela ikusteko testigantza ematen digute idazle zenbaitek: «Zezen zauritu bat bezala nabil gora eta behera bizitzaren azken gorriak adarreratu nahian» (Lertxundi, 1989: 10)

Berriz, Justo Mokoroaren eskutik, honakoak:

38. Eguzkia bera baño ederrago zàn semetxoaren **azken gorria** entzunakin ezpata batek amaren biotza ebakiko zuala jakitean (nola penaz urtuko zan Maria!)
El terrible destino de (su querido hijo).
Landa José Ventura. Euskerazko landarak. (J. V. Landa). 1907 (G)
790. Eguzkia bera baño ederrago zàn semetxoaren **azken gorria** entzunakin ezpata batek amaren biotza ebakiko zuala jakitean (nola penaz urtuko zan Maria!)
Landa José Ventura. Euskerazko landarak. (J. V. Landa). 1907 (G)
899. Azkanengo etorri dana duala kanpora...! «**Azkanengo mamu gorri**» esaten da-ta...
Azkie Resurrección M.^a / Txirrist. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)

Azkueregangandik edanda, Koldo Izagirrerren lokuzioetan «azkeneko mamu gorria» azaltzen da «ezgai / el último mono» adierarekin eta Azkuek berak (1989, III: 288) «gurripato, el último» dakar.

Goren maila adierazteko hauxe dugu erabilera egokia, «gorri»rekin osatua. Muturreko egoera margotzeko berau erabili egiten da: «alfer gorri bizi», «zin gorria eman arazi» lokuzioetan islatzen dena. Azken hau atso-titz batetik aterata dago:

Zin gorrie e(r)amanarazi dit (Ler gaizto egiñarazi dit)

Zeharo nekarazi adierarekin uler dezakegu, egoera larria edo zailtasun handikoa adierazteko «zinak eta minak» esapideak adierazten duen bezala.

7. ADIERA GEHIAGO

Badago oraindik beste adiera batzuk gorriaren inguruan eta aukera guztiak ez baditugu agortuko, testuinguru, garai eta abarren arabera sorturikoak, hemengo hauek ere kontutan hartzea, merezi duen ahalegina da.

7.1. Sardina multzoa

Sardinak ipinita ere, beste arrain txikien multzoak pilatze eta ur-azalean agertzeari deitzen zaie «gorria». Azkuek berak (1969) azaldu bezala «manjúa, montón de sardinas u otros peces pequeños de la mar». Inondik inora erabilera hedatua arrantzaleen artean, batez ere egungo aurrerakuntzarik gabe, arrantza arrakastatsua sena eta begi zorrotzetan oinarritzen zen garaietan: izurdeen presentzia, sardina multzoketa, ur-azaleko zurrumbilo urduria...

Kostaldeko herrietan ongi ezagututako erabilera hau Ondarroa moduko herri arrantzalean testuinguru ezin egokiago dugu Txomin Agirreren pasarte honetarako:

486-649. Gure arrantzaleok **gorrira** baizen azkar ez tira joaten txarteletara, elizako ezkillatxoak dilin-dilin luzarokoan dei egiñ-arren.
Agirre Domingo. Kresala. (D. Aguirre). 1906 (B)

Txomin Agirreren eskutik erabilera honen testigantza ugari aurki dezakegu beste toki askotan ere, Retanarenean adibidez: «*Alako batean, patroyak oju egintzuan, beatzarekin erakutsiyaz: ara, ara gorri gogorra! Teink, mutillak!*» eta Orotariko Euskal Hiztegiak (1995) agerian jartzen digun bezala: «*Antxoba talde ugaria urgañean ikusita (...) gorria! gorria! Deituten dabenean, arranondoko saretxalopok arraña dagoen tokira eruaten daben abiadea. Ag Kr 37. Botaten deutsa (...) sarea gorriari. Ib. 38 (v. Tbn. 39). <Gorria>, arrain-talde ugaria. Erkiag Arran 96*».

Hedadura zabal honen testigantza erdarazko liburutan dugu ere eta adibide bat ekartzearren honakoa: «*Gorriya > nombre exclamación que se da*

al banco de anchoa, «Han gorriye > ahí el pescado!» (Peña Santiago, 1982: 47 eta 76).

Dena den, ez nuke hau horrela utzi nahi: badago Ondarroan beste erabilera honekin loturik, biziki interesgarria iruditzen zaidana eta alderdi kromatikoari gehiago lotzen zaiona, ur-azalean sortzen den aparrari begira: «*Blankuri: Arrain sardek, mugitzean, koska edo olatu txiki antzekoa sortu dezakete itsasoaren azalean. Koska hori «blankuri» deitzen da, eta «blankuran» ibiltzea, koska horren bila ibiltzea arrantzan egiteko*» (<http://www.ondarrutarnaturala.com/>).

7.2. Sugedorri

Hemen daukagu honako kasu polit hau, izendapena halako itxura kromatikotik zein urrun gelda daitekeen garbi adierazten duena: «Hiruki forma-burua duen sugea, azal grisa, bizkarrean sigi-saga marra iluna eta ahoan bi hortz pozoidun dituena» (Entziklopedia laburra); «Aspis sugedorri: orban beltzez jantzitako gorputz arrea dauka» (Elhuyar-Elkar).

Gaztelarazko «víbora» esanahiarekin identifikatzen dugu sugedorria, hurrengoetako azken adibideak garbi baino garbiago erakutsi bezala:

- 293. Sube-gorri** zakar bat, oso aserraturik aldarte zoroan zebillen.
Artola José. EUSKAL ERRIA (revista), 1892 11 (G)
- 571.** Ostots-giroa sumatu du **suge gorriak** zaiñetan.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 774.** Korapillotik askatu-ala asia da **suge gorria** luzaketan ...
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 893. Suge-gorri-haziak**, eta ez bertzelakoak!
Oh, raza de víboras (que no sois otra cosa!) (Víboras! más que víboras!)
Léon Louis. Jesu Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua. (L. Léon). 1946 (NL)

«Suge» forma bada erabilerarik ohikoena, zenbait tokitan «subea» erabiltzen da, lehenengo aipamenak jaso bezala, edota Azkuek berak (1989, I: 442) jasotakoa: «subegorri batek norbaiti...».

7.3. Langile gorri

Ez dakit ongizate-gizarte deiturikoan bizitzea egokitu zaigulako edo, baina aspaldian ez dut erabilera honen testigantzarik jaso eta Mokoroarenean ere ez dut aurkitu. Izatez, langile saiatuari, kementsuari dagokio eta

baliteke «neke gorritan» ibiltzarekin, «gorrialdi latzak» pasatzearekin eta «behar edo premia gorritan» ibiltzearekin estuki erlazionaturik egotea.

«*Activo, laborioso, afanado...*» dira Placido Mujicaren hiztegiaren (1981) agertzen diren adierak eta Azkuerenean honela dugu: «(*trabajador*) *activo, así como ZURI, <blanco> se llama al <flojo>*». Badirudi azken aipamen honek hedadura handiago izatea; horrela dugu Azkuek berak (1969) jaso: «*langile zuriak ditugu oraiko aldian (AN-b)*»

Bigarren adiera honetarako adibide eta kideko hitzak ez dira faltako: «*flojo para el trabajo, remolón, fofo...*» eta antzeko ildotik botatzen dituenak ez dira gutxi: «*perezoso, decuidado, negligente, abandonado, incurioso, dejado, indolente, ocioso*» (Placidorenenan)

Dena den, hiztegi gehienetan bil daitekeen adiera da hau eta «*langile hutsa, saiatua, handia, porrokatua*» eta antzekoekin azaltzen da.

7.4. Haize gorri

Haize mota ezberdinak bereizteko euskarak era asko erabili du eta ibarretik ibarrera aldeak egonda ere, ipar haize bati gorria deitzea ohikoa da. Azkuek (1989, III: 346) dio «*Iparrak iror dra Erronkarin: ipar beltza, ipar fina ta ipar gorria*». Kolore hitzen aldetik zuria eta, batez ere, beltza egonda («*Vent de la pluie, vent du nord*», Orotarikoa —1995—; «*Galgoi beltza*», Ondarroako esaera —www.ondarrutarnaturala.com—), dena den, denak datoz bereziki hotza dela esatean: «*viento frío, penetrante*» (Retana); «*<Vent très froid> <El viento que viene de Francia, el más frío>, <Viento muy frío de NE> <Viento norte, cierzo>*» (Orotarikoa, 1995)

Mokoroak bildutakoak:

- 62-811.** Artoak nekez erein ziran; ta lurra sasoi txarrean; **aize-gorritan** nekez jaio ta ezin sartu indarrean.
Anduaga Graciano. Egunsentiko Txoria. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 30 (G)
- 70-812.** **Aize-gorria** kapitan zala kanpo danak egarriak: gari jausiak jaso ezinda ausi ginduzen gerriak.
Anduaga Graciano. Egunsentiko Txoria. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 30 (G)
- 117.** Eska zaiogun Jaungoikoari ez deigula **aize gorririk** gure mendira biraldu: au berak bakarrik al du.
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)
- 152-599.** Zorigaiztoko **ipar gorri** onen mendean otz eta legor izan da uda guzia...: nekazariok ekarri digu urte bateko gosea...
Bajo la influencia o imperio de este viento norte o cierzo.
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)
- 323.** (**Aize otz gorriak** zigortutako artoak arriak txikitu...!) Ezbear danen jabe gu nekazariak...
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)

600. Eztago soloetan pagatxarik; eta landetan-be bedar gitxi... **Ipar-gorri** onek (oek) darraien artean eztago gauz onik...
Mientras continúen estos vientos fríos...
Mekoleta, Bekoleta. EUZKADI (diario). (B)
601. Gaur zerua lañotsu dago...; **aize-gorriak** jotzen dute.
Hoy sopla el vendaval.
Dorronsoro Joaquín. Pasio ko gaua. (J. Dorronsoro). Manuscrito (G)
602. **Aize-gorria** buru zebillen, tenporatako gabea... (Abenduko tenporatako gauean).
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)
603. Izotz gogorrak bezain gogor du biotza, **aize gorriak**.
El viento matacabras es tan cruel o despiadado como.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Añamendi (NG)
604. Amaika gizon jakintsu azaldu dira lurgain ontara; baña **aize-gorrien** atari ori iñork ezin du estaldu.
(Ningún sabio acierta a cerrarle la entrada al cierzo.)
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)
647. **Aize-gorritan** igaro degu aurtengo uda guzia...: ekarri digu zati bateko egarria ta gosea.
Anduaga Graciano. Egunsentiko Txoria. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 30 (G)
813. Arto ta baba mirriñak daude (**aize gorri** onen mende) buruz lurrera jarriak ...
Anduaga Graciano. Bertso Bilduma. (G. Anduaga). Ed. Auspoa 52-53 (G)

Erabilera hedatua den hau maiz entzuten da, esaterako, eguraldiaren iragarpenetan eta testuetan ere ez da faltako testigantzarik: «Martxoan airea gorri / goizero elur berri» (Alustiza, 1985: 252). Eta atsotizetan badugu ere:

Galtzagorri (haize gorri) pipita motz, uria denian haizia hotz.

Haize gorri, egualdi eder; eguzki xuri, haize edo euri.

Iparra baltza danian baltz, gorri danian gorri, fina izan da be, zakarra

Iparra, baltza, fiña, nai gorria, beti iparra

Martxoan airea gorri, goizeko elhur berri.

Martxoko landareak, garizuma eta haizegorria

7.5. Hitz gorri

Egun ez dut esango oso hedatuta dagoenik baina toki diferenteetan aurkitzeak sasoi hobeak ezagutu duela adierazten du. Gaztelera-zko esanahiak dira: «juramento, maldición, blasfemia, palabrota, grave insulto...» Horrela, Placidorenean (1981) dugu: «*Gorriak esan: echar pestes, insultar*» eta «*hitz gorri: palabra insolente*». Jaso dut baita ere Amurizaren aspaldiko hau (Jaiegin, 1986-VI-28, 2): «*Hitz gorri: blasfemia // Maledizio edo gorri horietakoa ere ugari bota ohi zuen*».

Mokoroak bere aldetik, honakoak dakartza:

- 256-401.** Bigarren saria galdu ebanean **gorriak bota** eiyutsezan astoari; baña, «astoak belarri onak, eta berena egin ...» (Asto-lasterketan). *Urkiolape*. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)
- 363.** Dagoneko **itz gorri** oietakoak botatzen ikasi du umekondo orrek... A soltar palabrotas. *Goikoetxea Juan*. EUSKERA (boletín de Euskaltzaindia).1967 (G)

Gisa honetakoak ematen dira eztabaida berotzen denean eta, esandakoari indarra emateko edota beste arrazoen faltan esaldi larri, madarikazio-eta hauetara jo; testuinguru honetan gogora ekar daiteke Harluxeten hiztegian (1998) datorren «*Gorrian hasi: biraoka hasi*» eta, gertutasunagatik, Placi-dorenean (1981) datorren «*Gorria egin: reñir con alboroto, emborrullarse*»

7.6. Komunista

Erabilera batzuk testuinguru zehatz baten beharra eskatzen dute eta hau da, hain zuzen, oraingo kasua. Garai bateko —nazioarteko gerrateetan bereziki— indarra nabarmenki epeldu badu ere, egun arazorik gabe identifikatzen ditugu erabilera hauek. XIX. mendetik aurrera sozialistak eta bereziki komunistak identifikatzeko erabilitako adiera hau, modu orokorrean ezkertiarrei, iraultzaileei eta, testuinguruaren arabera, iritzi aurrerakoiak zituztenei egosten zitzairen.

Mokoroak adibide dezente bildu du, gehienak garaiko prentsatik ateratakoak:

- 232.** Gure **deputatu gorriak** ez daude naski gogoia saldurik. ESKUALDUNA (semanario). (NL)
- 249.** Gure gazteak gogor emon dabe arpegia, **gorrien aurka**. Kili kili / J. Ant. Retolaza. EUZKADI (diario). (B)
- 267.** **Gorrien gogoko** eztan periodikua. EUZKADI (diario). (B)
- 380.** **Gorri horiek** gure bozen (botoen) ondotik zabiltzalarik heien aho beroek agintza zarioten: «guk zergak tipituko»... zioten goraki... ESKUALDUNA (semanario). (L)
- 412.** Gure **arerio gorriok** irri-barreka artu eben aupada au. Mendizorrotz. EKIN (semanario). 1932-1933 (B)
- 446.** Barrukotasun andirik ez ei-dabil (**gorrien artean**). EUZKADI (diario). (B)
- 447-541.** Xuri ta **gorri** utsak kasaila bizian dabiltzalarik... Extremistas. El DIA (diario). (AN)

489. Beren gizona dute **gure aho-handi gorriek** ...
(Es el hombre representativo de esos alborotadores de extrema izquierda.).
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
- 491-707. Sekulako haroan ari-izan dire **kazeta gorri guziak**, Le Sud-Ouest barne.
ESKUALDUNA (semanario). (L)
501. Nahiago izan du **gorhaster** igorri etzela gehiago heiekilakoa.
Avisar o mandar decir a los rojos.
ESKUALDUNA (semanario). (BN)
515. Bortz ilabethe, **gorriak** nausi direla...; eta mozkin guziak egundaino bezain gora!
ESKUALDUNA (semanario). (L)
- 539-553. Nahiko odol bá dute ixuririk ... Joan ditela, **gogo gorria** dutenak Errusia-rat!
Los de alma o mentalidad roja.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
540. Nai ezkertar **gorriak**, nai eskumatar **zuriak**...
Extremistas de derecha e izquierda.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. EUZKADI (diario). (B)
542. Ez dute **gorri-beltzen** zakhu handian sarthu nahi.
No quieren verse confundidos con la chusma roja.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
543. **Gorrasta gorri-saminak**.
Rojos extremistas.
ESKUALDUNA (semanario). (L)
544. **Gorri amorratuen** eta zuri porrokatuen aurka ari da.
Extremistas de uno y otro lado.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. EUZKADI (diario). (B)
545. **Beste erririk gorrienak** —ere atzera gelditzen zaizkio.
Aun a los países más revolucionarios.
El DIA (diario). (G)
549. Zalukara xuritu zuen **tribunal gorriak** auzia: lephoa moztuz hiltzerat kondenatu neskaxa.
Etcheberry Jean Baptiste. Zeruari buruz. (J. B. Etcheberry) (L)
632. Jin bite jin, daigun aldian, gure bozen galdatzerat... **jaun gorri horiek!**
ESKUALDUNA (semanario). (L)
709. Rusi-tik amarrek etorri nai-ta ... nundik etorri litezke? (Españi-ko **gorriari** laguntzera).
Begiriztain. Neronek or-emen entzunak. (G)
766. Denek bá dakite kartelist **gorrasta eta gorriek** (arrotze berean daude gero bi motak! ...) zer nahi duten.
Tanto los rojos francos como los moderados coinciden en el fondo.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
767. **Gorrien** zaku handian sartzen gaituzu...
ESKUALDUNA (semanario). (L)

873. Batzuen ala bertzen etsai dire bardin (**gorri horiek**): Bretanian bretonen, Biarnoan biarnesen, Eskual-herrian eskualdunen etsai.
Hiriart Urruty J. Hiriart Urruty... (II). (P. Lafitte) (L)
880. Franco-ren kontra erranago eta nahiago ari dira **gorriak**.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
894. Itargira-be (illargira-ere) egin nai dabe orain joan da etorri...: gauz-ori zeiñek lenago egin or dabiz **zuri ta gorri ...**
Rivalizando entre sí rojos y blancos...
Salaberri. Amar urteko bertso paperak. Ed. Auspoa 39 (B)
896. Gehienak **gorriak** (dira); eta **gorriek gorri-lan ...**
(Y obran como rojos que son.).
ESKUALDUNA (semanario). (BN)

7.7. Deabrua

Deabrua eta honen ingurukoak egokiak dira oso gorriarekin irudikatze-ko. Bere maila sinbolikoak gaintzen du kristau giroa eta irudi adierazgarriak pilatzen dira honekin: sua, kiskaltzeko tokia, txingar gorriak, sugarrak, labe gorria (infernu), egoera latzen artean latzena... Hala eta guztiz, deabrua jarrita ere, zabalago ulertu behar dugu hau, jenioak, mamuak, ingumak, intxixu... barnean sarturik.

Han-hemenka bilatuta adibide franko lortuko dugu eta beste behin ere, Azkue iturri agortezinetik honakoak: «<Martiko oilartto **gorria**, izän zakidäz baliä> Au entzunda oilarrak kukurruku egiten däu ta **praka-gorriäk** inesi doaz guztiäk» (...) «<Marti-oilartto **gorriä**: oraintxe nigäz akordaten ezpazara, badoa nire biziä>. Au esan ebana galduko zan, **Prakagorrik** eroango eban, oilarrak yo ezpaleu» (1989, I: 110); «Izate bildurgarriak» izenekoaan ere hauxe dugu: «Basayaun: Bernak estu ta me ta **gorriak** daukaz Basayau-nak» (Id: 356) / «Deabrua: **galtzagori** o **galtzagori** o **prakagori**, el de calzones rojos (G); Kapa-**gorri** edo kapa **gorridun**» (ibid: 358) / «Muñegi-barenean **kapa-gorriak** izendun basoa dago. Al pie de Muñegi hay una selva que tiene por nombre los **diablos** (lit., los de **capa roja**)» (ibid: 359) / «Martiko oilarra ta **praka-gorriak**. El gallo de marzo y los **diablos** (los de pantalones **rojos**)» (Id: 359). Aipamen hauetan izaki bat baino multzoa azaltzen da maiz eta gorriarekin lotuta (kapa, praka edo dena delakoa) erabilera rekurrentea da, gorriaren sinbologia mailara garamatzana. kapagorria, galtzagorria, prakagorria, ximelgorria, Patxigorria, labe gorria (infernurako)...

Edonola ere, Mokoroak bildutakoetara mugatuz, honakoak:

404. Nungo **Satan gorriak** igorria hintzen? Ez baduk bihurtzen jakinen duk enekin zertarako haizen!
Dibarrart Pierre. Kantuz. (P. Lafitte) (NG)

475. **Galtzagorrien** aldekotzat bere burua nabarmentzen du egiazki.
El DIA (diario). (AN)
476. Atsoek esate-eben ijitano gizajoa alde txarrekoak arrapau ebela; eta are-
txek alde txarreko **tximel-gorriak** eta adar-buztandunak zirala txilin-jotza-
lleak.
Los duendes o fantasmas del otro mundo.
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. Abarrak,II (E. Bustintza) (B)
480. Ez ote da «**Praka-gorri**»-ren lana izan ori?
Obra del diablo.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 2.).
(R. M. de Azkue). 1905 1906 (B, G)
481. Eztu ondikotz gaizki irri egiten gure bizkarretik **Galtzagorri** zorigal-
duak! ...
Diablo.
Arburua Teodoro / Zubieta. ARGIA (semanario). (AN)
482. «Gaua etorrita, Mari-Urraka eskaratzean egoala tximiniatik jatzi zirean
ximelgorriak ...»
Los diablos...
Gaztelu-iturri. EUSKO FOLKLORE (boletín). 1973 (B)

Eta beltza ere sar daiteke, gorriarekiko hurbiltasun sinbolikoa agerian utziz:

726. Zotzak begia jo artean (or ibilliko da, gau ta gau-erdi, deabru **galtzagorri**
edo **galtzabeltzen** eran dantzan.)
Orixe / Ormaetxea Nicolás. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista
mensual). 1917 (G)

7.8. Izaki gaizto, anker

Aurreko honekin lotuta, oso homogeneo ez bada ere, beste multzo bat osa dezakegu modu orokorrean gizaki basati, arriskutsuak, beldurgarriak, krudelak, bihotz gogorrekoekin... edonola ere, gaiztotasun maila ezberdinetan kokatuta. Retanarenean «malo» adiera dugu: «*Anaiak dozuz gizon guztiak: onak eta gorriak*».

Bestalde, iturri ezberdinetatik edanez gero nahiko erraz aurkituko dugu «**sabelgorri**» anker, krudela, herratsu, gupidagabe eta antzeko adierekin. Gehitzen dudan atsotitza herratsu eta mendekari adierekin uler daiteke:

Barkoxtarrak, zorro (sabel) gorriak

Mokoroarenean hauek:

379. **Pizti gorri** guziak aidatu bear dituzu!
Valdrías para espantajo! (dicho a un figurón o farol.)
Elur txuri. ARGIA (semanario). (G)
494. «**Pittiri xangi-gorri**» kutxa aundi ortan dago...! («Mozorroa»)
(«Que va a venir el coco...!») N.B. Dicho a los niños pequeños para hacerles callar, cuando lloran.
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (AN)

Izaki beldurgarriei erreferentzia egiteko baliabide oso erabilia da gorria eta zaku zabal honetan asko sar daitezke bertan. Intzak aipatzen duen azken hori «Pittiri xango gorri» adibidea da, nahiz eta oraingo honetan haurrei zuzendua izan «izu-arazteko edo isilarazteko». Honen harira gogora etortzen zait gosea bera nortzen eta izendatzen (otsoa bera nortzen den bezala «Otxango» izenarekin —Barandiaran, 1961: 148—) zenbait autorek jasotakoa: «*En Zuberora, el hambre suele ser personificada en un personaje mítico denominado Pethiri Sants*» (Labandibar, 1975: 195): Azkuek jasotzen du (1989, III: 289): «*Pettiri galtza gorriekin San Juan bezperan etortzen da beti. Pettiri (el hambre) viene siempre la víspera de San Juan (BN-L)*».

Gisa honetakoak ez dira bakarrak eta toki ezberdinetan baliabide honen kasu gehiago (aldaerekin jakina) azal daitezke. Mokoroari itzuliz:

157. «**Peru-Galtzagorri** ikusi diat!...»
(Qué hambre he pasado!)
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (AN)

Eta atsotizetan azalduko da ere:

Gorria, emaidan ogia, deitu nazan «zerria»

7.9. Besterik

Han-hemenka azal daiteke beste adieraren bat ere. Informazio-iturriari erreparatzea komeni da gehiegikerietan ez erortzeko. Honako lerroak Orotariko Euskal Hiztegitik (1995) aterata daude, *gorritu* hitzetik hain zuzen:

- «Ajar (una prenda de vestir). *Oraindik ogeita amar urte besterik ez da ezkondu giñala, eta dagueaneko esposariyoko arropak gorritu ditu*. Moc. *Damu* 16. *Erosi diyo prenda-etxe batian frak bat, zerbait gorritua baña ez aiiñ txarra*. Iraola, 24».
- «Gortu. <(Sal?), pelar la piel del ganado ovejuno> A».

8. ETA ORAINDIK ERE

Geure gorria sakonki ezagutu nahi izanez gero badago oraindik zer ikasi. Ikuspegi osatuagoa izateko agerian jarri behar mundu honetan murgildu nahi duenak oraindik badituela jorra daitezkeen ildo batzuk. Lerro hauetan zertzelada batzuk emango ditut ahalezko ikasbideak zeintzuk izan daitezkeen adierazteko eta, hasierako asmoari eutsiz, gehien bat Justo Mokoroak bildutakoetara mugatuko naiz.

8.1. Izen / Abizenak

Gorriaren presentzia gurean era askotakoa izan daiteke; zenbaitetan etxe-ko abereei jarritako izenak dira (behi, idi, txakur...) eta abizenetan ere «gorri» oina dutenen zerrenda ugarienetakoa da; adibide batzuk: *Gorri*, *Gorria*, *Gorriaga*, *Gorrialde*, *Perugorria*, *Gorriaran*, *Gorriarena*, *Gorritxepe*, *Gorritxo*, *Gorridi*, *Gorrigaray*, *Gorrin*, *Gorrindo*, *Gorriola*, *Gorrikiz*, *Gorrita*, *Gorri-txategi*, *Gorriz*, *Gorritza*, *Gorrizarri*, *Gorrita*, *Gorritiberea*, *Gorrizko*...

Eta Mokoroak ezin huts egin, holakoak ere azalduz; horren testigantza, hauek:

191. Beso fineko pilotari pollita, **Lohigorri**... Bá du horrek pilotari handiaren gaia ... Begira, orde, gantza naguzitzeari, Manex!
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
362. Agopetik mar-marra dariola doa **Gorri** mindurik gogo. Murmurando por lo bajo...; refunfuñando.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Añamendi (NG)
365. Ezpaiñak dar-dar eta barrunbea asarre **Gorritxo** oiñen gaiñean gel ezin dagoke.
Con labios temblorosos.
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Añamendi (NG)

8.2. Izengoitiak

Bestalde, ezin falta gorriaren inguruan erabilitako izengoitiak eta hemen ere zenbait kasu jasotzen ditu Mokoroak:

192. Kanutok, lenengo eskualdia irabazi ebanean belarrira esan eutsan **Txan-txangorri**-ri: «Jaiki oneko pelotie da ... ta besazier atara!»
Cortar! Rasar!
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. EUSKALZALE (semanario). 1897 (B)

- 627-867. Tximisten «bartan-gorri»!** Legea nola daiten ez orain ardura. Lengoa balio dik gaur giñun jokura!
Bartangorri de los diablos! N.B. **Bartan-gorri**: un apodo de los naturales de Huici (Navarra).
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
- 901. Mutilloa: Zerri-gorriak.** Olaberria: Sorgiñak. Oñati: Txantxikuak. Orendain: Eltxoak.
Ayerbe Felipe / Elaire. EUZKADI (diario). (G)

8.3. Esklamazioak

Bestalde, hain ezagunak ez zaizkigun esklamazioetan azalduko da ere. Testuinguruaren beharra agerian berriro ere baina zalantzarik ez holakoe-tan gorriak ematen duen indarratz:

- 120.** Bortz milla uso!... **Arrano gorriak** bear dire gero kolkoan eta bertzetan, bortz milla uso saretan arrapatzeko, mutil oek izandu duten urriarekin!...
(Se necesita habilidad para cazar cinco mil palomas!)
Izperkari / Arburua T. EUZKADI (diario). (AN)
- 364-878.** Erri askotan abertzaleak eurak aurrenengo darabille atzerri-dantza atsitu ori. Zetarako askatasuna, **arrano gorri bat!** ... erdaldunak izatekotan elez ta ekanduz?
Para qué diante queremos la independencia, si...?
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
- 858.** (Ori lenago jakin baneu) sekuleko makilladak artuko zenduzan oingo (oraingo), **arrano gorri bat!** ...
(Vaya que sí! Te aseguro!...)
Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)
- 864. Arraio gorrie!** ... oraingoetan esan leike denak gure kontra altxa direla...
Por vida de...! Caramba!
ARGIA (semanario). (AN)

8.4. Toponimoak

Biziki hedatuta dugu gorri toponimoetan, nahiz sarri gertatu haien esanahiaz egungo gazte asko jabetu ez. Abizenetan zein maiz azaltzen diren toponimoak, hain arrunta izanik, ez da arreta deitzekoa. Zerrenda amaitu ezina izan daiteke honakoa (*Ategorrieta, Iturrigorri, Larragorri, Txagorritxu, Arrigorrista, Bidegorrieta, Txagadigorri, Lurgorri, Lurgorrieta, Men-*

digorria...) eta, ez luzatzeko, Mokoroak bildutakoen artean bakar batzuk baino ez:

29. «**Gorriti**-ra bidean otea latz dago... Oiñak galdu-ezkero gizonik ez dago».
Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
30. «Oin baten baimenaz bestea erabilten daun» bat. (**Lurgorri**-ko alargun epurt-okerra).
Katalin. EUZKADI (diario). (B)
43. Utziokun (utzi egiogun) itzbide oni eta ea (edan) zazue, **Mendigorri**-ko, illek pizten dittun ardo zar ontatik!...
Zabala Alfonso M. EUSKAL ERRIA (revista), 1885 1Í (G)
- 183-683. **Aitzgorri**-ko goi-gallurrera igotzeko asmoetan arnas-estuka giñazela aurrez-aurre billatu genduan gure artzai zintzoa.
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
204. Adituak gare nola Jaunak agortu dituen **itsaso Gorriko** urak.
Duvoisin Jean. Bible Saindua. (Duvoisin). 1859 (L)
265. Bá dakizie oraino zer ginuken atsegin? Luzaz gure artzain gisa egon zaiten **Baigorrin**.
Xalbador / Aire Ferdinand. Ezin bertzean. (Xalbador). Ed. Auspoa 85 (BN)
320. Ezin-eraman alako bidebagekeri oezaz beroturik ausardi andian eraso zioen **Gorriti**-ko gazteluari; baita menperatu ere ordu bat eta erdigarrenge.
Utqueta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)
325. Joan den astean ohointza bat (lapurreta bat) Senpere-n... Aste huntan handiagorik bá dugu: berrogoita hamar urtheko emazte bat hil dute oihan-zokho batean, **Baigorri**-n.
Elissalde Jean / Azkaindarra / Haur Prodigoa / Zerbitzari. EUZKADI (diario). (L)
377. Arren egin giñon Joanes-i lagun zeigula **Aitzgorri**-gañeraño, astirik bazuan ta lagundu zigun.
Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)
536. **Arrigorriaga**-ko mugabarruan gertatua da.
EUZKADI (diario). (B)

8.5. Bikoiztasunak

Biziki erakarri izan nauen gaia da bikoiztasunarena, jadanik agerian utzi izan dudan bezala (Preziado /Mtz. Lizarduikoa, 2003: 331...). Zein du aurrean gorriak? Zein alboan? Zein testuingurutan erabilera bat edo bestea? Edo kasu zehatzagoetara joz, pilota partidatan ditugu bi jokalarik edo bi bikote, zergatik identifikatu kolore horiekin? Maskaradatan talde bat gorriek osatzen dute, zergatik beltza bestea? Jadanik ikusi dugun langile gorria-

ren aurrean, zein dago? Koldo Izagirrek (1981) jasotzen duen «gorria eta urdina ez ezagutu» lokuzioan zer ulertzen dugu?...

Tira, gai interesgarria eta lerro hauetan Mokoroak bildutako aipamen batzuk baino ez:

- 135-559.** Orain eztago bildurrik: beetu doguz **baltz** ta **zuri**, **gorri** ta **nabar**; alperrik ibilliko dira goiak eta beiak jo ...: aurrerantzean nekezago jasoko dabe burua.
Urki. EUZKADI (diario). (B)
- 164.** Ez **xuri** ez **gorri** da...
Lhande Pierre. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)
- 223-458.** **Gorriari gorria**, ta **beltzari beltza** dala esango dutenak dira biak. Eztet uste «Bai jaune-tarrak» izango diranik, ez!
Oleta mendi. EUZKADI (diario). (G)
- 449.** Obe da bein **gorri** ezen-ez beti **ori**
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (AN)
- 447-541.** **Xuri** ta **gorri** utsak kasaila bizian dabiltzalarik...
El DIA (diario). (AN)
- 495-508.** **Gorri**, naiz **Zuri**; Ederko, naiz Itsusko zerala...! Olako asko kolkoan uzten ditut ...
Orixte / Ormaetxea Nicolás. Sintaxis Vasca. (Ig., M. Etxaide). (G)
- 498.** Iri erraten dat, **gorrie** ai dezan **xuriek**
Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1927 (AN)
- 537.** (Alderdi guztitakoak ziran): **zuri** ta **gorri** ta kikirriki ...
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R. M. de Azkue) 1905 1906. (B, G)
- 542.** Ez dute **gorri-beltzen** zakhu handian sarthu nahi.
ESKUALDUNA (semanario). (NL)
- 765.** Gau **beltz-beltzean** ez da **urdiñik**, ez da **gorririk**, ez da **zuririk**: guziak erabatean daude; illik daude.
Orixte / Ormaetxea Nicolás. JESUSEN BIOTZAREN DEYA (revista mensual), 1918 (G)
- 906.** Gizonak bizarra **beltz** athea horri hets!» Gizonak bizarra **gorri** aldara bi-detik horri! Gizonak bizarra **zuri** tirrit horri
Landerretche Martin. EUSKERA (revista de Euskaltzaindia) Del año 1927. (L)

9. AZKEN GOGOETA

Aurreko artikuluan esan bezala, ez da lan itxi bezala planteatzen honako hau; funtsean datu-bilketa, gogoeta zenbait bideratu eta kilikagarria, norberak osatzeko, edota beste uretan murgiltzeko iradokorra izatea nahi da ere.

Euskal kultura eta euskara bera bizirautea ziurtatuta izateko urrun egonda, ez dut nik esango euskaldunen kopuruak garrantzia ez duenik bai-

na hau kezka bakartzat planteatzea itsu egotea da. Euskal kultura ez datza euskal hitzak bata bestearen atzean jartzea: «berdea» arrotza egiten bazai- gu («choca que siendo extraña esta voz, como lo creen todos, no haya otra que designe este color tan común, que su variante *ferde*». Azkue, 1969), hitz berri bat asmatzeak —«orlegia»— ez du ezer konpontzen, azken hau lehen- go berde bera baita «abarkak eta kaikua jantzita» (Larresoro, 1972: 35). Hiz- kuntzaren kezka hutsala izan liteke geure ikuskeraren kezkarik gabe. Au- rreko artikuluan egindako aipamen bat (**121. *Gorrindu* egin naz euskeraz**) etortzen zait gogora eta horrela ikusten dut egungo euskaldun asko, euskal ikuskeraren aldetik bapo gorrinduta, erdal gorrinak jota.

Jorge Oteizak, erdaraz eta erabateko argitasunez, esandakoa nahi nuke gogoratu —berriro ere— hemen:

«Yo digo en nuestro idioma buenos días y buenas tardes, puedo estar hablando (el euskera) y estar muerto. Los rasgos de mi estilo tradicional vasco pueden haber sido borrados de mí...» (Oteiza, 1963: 21).

«Perdemos nuestra lengua si nos dejamos invadir por formas de pen- sar extrañas, aun sin hablar más lengua que la nuestra la perderíamos, la extrañaríamos de sí misma, porque cambiaríamos su alma, nos cam- biaríamos en otro pueblo que seguiría creyendo que es el mismo porque sigue conservando una lengua parecida, pasaríamos de vascos (estamos pasando) a simplemente vascofónicos (una inversión de nuestra historia lingüística)» (Oteiza, 1966: 406).

Eta egungo itsukeriaren aurrean, noizko hitzak diren hauek ohartzeak dardarka jartzen gaituen kontua da. Ez dira, ez, oraingo kontu berriak eta horri buruz behin baino gehiagotan idatzi izan dut: «euskal kulturaren oro har eta, zehatzago, geure kolore ikuskeran sakontzeko agerikoa da euskara dugula giltzarri. Hizkuntza kulturaren osagarri eta adierazpiderik egokiena izanda, euskaldunon mundu ikuskera (bereziki mundu ikuskera zaharra), hizkuntzan bertan dago, arakatzeko zain; bertan dugu itsatsirik gure haute- mateko erak, errealitatea antolatzeke erak, nahiz eta bizirik den ororengan ematen den bezala, aldaketak gertatu, erabilera batzuk ahanzturan gelditu, forma berriak hartu... Edozelan ere, euskal ikuskera ezagutu nahi izanez gero, ezinbestean euskarak berak gordetzen duenaz jabetu beharrean gaude eta hitzen atzetik haratago joan» (Preziado / Mtz. Lizarduikoa, 2003: 328)

Hitzen gaintetik euskal ikuskera dugu ikergai eta altxorra gure hizkun- tzan bertan dago gordeta (Kanpanaga, Naberan...). Sakontzeko gonbitea izan nahi duen honek bukaera behar du eta kanpoko norbaiten hitz argiek borobil dezakete lan hau: «Al aprender la lengua materna (...) el niño reci- be los planos sintácticos y semánticos para construir su mundo. Será su mi- rada la que se apropie de la realidad, pero dirigida por miradas ajenas y le- janas codificadas en la lengua. El niño sentirá sus sentimientos, pero los identificará y clasificará de acuerdo con el catálogo sentimental incluido

en su idioma. Si el inconsciente es la vigencia del pasado olvidado, las palabras tienen su propio inconsciente y pueden ser psicoanalizadas. Un complejo sistema de preferencias y necesidades guió la evolución de las lenguas, y cada perfil fonético, forma sintáctica o parcelación semántica guardan la huella de aquellas distantes motivaciones que aún dirigen nuestro hablar. Cuando aprendemos una lengua asimilamos su inconsciente sin saberlo, trasegamos su biografía secreta, que se aloja en nosotros y nos habita. Por eso, el lenguaje es un saber oculto (...). Todos los matices de una lengua remiten a una experiencia olvidada que una arqueología o genealogía del lenguaje debe recuperar». (Marina, 1992: 13-14).

Testuinguru honetan ez du artikuluko izenburuak beste azalpen beharrik: «*Erna zite! Beranta gorria dugu!*»

Jasotze-data: 2006-03-27

Onartze-data: 2006-04-06

Abstract

Whilst the previous article (Gau gorri pelotari, goiz gorri errotari, Tantak 34) covered the study of the word GORRI giving the different chromatic meanings which it can adopt, this second article aims to demonstrate the presence of other meanings: naked, peeled, raw, atrocious, terrible, hard, cruel, vengeful, laborious, full, incarnated, extreme, sinister, unfortunate, devil, communist... Their use is also included in idioms and their sometimes symbolic meaning is shown.

Far from finishing off this work, the possibility is discussed of looking at the matter in further depth and a call for attention is made to the urgency to run similar studies demonstrating the Basque perception of reality, which is suggested in the very title of the article

Keywords: *Cultural transmission. Perception. Teaching. Colour.*

Si en el anterior artículo (Gau gorri pelotari, goiz gorri errotari, Tantak 34) se abordaba el estudio de la palabra GORRI señalando los diversos significados cromáticos que ésta puede adoptar, este segundo está dirigido a poner de manifiesto la presencia de esos otros significados: desnudo, pelado, crudo, atroz, terrible, duro, cruel, vengativo, laborioso, pleno, encarnizado, extremo, aciago, desgraciado, diablo, comunista... Se recoge asimismo su utilización en locuciones y se hace manifiesta su, a veces, carga simbólica. Lejos de dar por cerrado este trabajo, se proponen posibilidades de profundización y se realiza una llamada de atención a la urgencia de abordar estudios si-

milares que pongan de manifiesto la percepción vasca de la realidad, llamamiento que el propio título del artículo recoge de forma sugerente

Palabras clave: *Transmisión cultural. Percepción. Enseñanza. Color.*

Si dans l'article antérieur (Gau gorri pelotari, goiz gorri errotari, Tantak 34) on abordait l'étude du mot GORRI en signalant les diverses significations chromatiques que celui-ci peut adopter, ce deuxième prétend mettre en évidence la présence de ces autres significations: nu, pelé, cru, atroce, terrible, dur, cruel, vindicatif, travailleur, plein, acharné, extrême, malheureux, infortuné, diable, communiste... On recueille aussi son utilisation dans des locutions et parfois sa charge symbolique devient manifeste.

Loin de voir ce travail comme conclu, on propose des possibilités d'approfondir et on réalise un rappel à l'ordre à l'urgence d'aborder des études similaires qui mettent en évidence la perception basque de la réalité, appel que le propre titre de l'article recueille de manière suggestive.

Mots clé: *Transmisión culturelle. Perception. Enseignement. Couleur.*

BIBLIOGRAFIA

- AA (1978*): *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.
- ALUSTIZA, J. (1985): *Euskal baserriaren inguruan*. Oñati: Arantzazu Frantziskotar Argitaletxea.
- AMURIZA, X. (1986): *Jaiegin*, 1986-VI-28: 2.
- AZKUE, R. M. (—1906— 1969): *Diccionario Vasco - Español - Francés*. Bilbao: Gran Enciclopedia Vasca.
- AZKUE, R. M.^a (1989): *Euskalerraren yakintza. Literatura popular del País Vasco*, I, II, III, IV Bilbo-Madril: Euskaltzaindia & Espasa Calpe
- AZURMENDI, M. (1988): *El fuego de los símbolos*. Donostia: Baroja.
- BARANDIARAN, J. M. (1983): *Mitología vasca*, San Sebastián: Txertoa.
- ELHUYAR (1994): *Euskal Hiztegi Modernoa*. Usurbil: Elhuyar / Elkar.
- Entziklopedia laburra.
- ERDOZIA MAULEON, J. L. (2003): *Sakana erdialdeko bitxikeriak: esaerak eta beste*. Nafarroako Gobernu - Biherrik Elkartea: Iruñea.

(*) Gorriri dagokion liburukiaren urtea.

- GOROSTIAGA, J. (1982): «El fondo primitivo de la lengua vasca», in *Fontes lingue vasconum*, 39, 105-132.
- HARLUXET (1998): *Harluxet hiztegi entziklopedikoa*. Donostia: Klaudio Harluxet fundazioa.
- IZAGIRRE, K. (1981): *Euskal lokuzioak*. Donostia: Hordago.
- LABANDIBAR, J. T. (1975): *La mentalidad popular vasca según Resurrección María de Azkue*. Donostia: Sociedad guipuzcoana de ediciones y publicaciones, s.a.
- LARRESORO (1972): *Hizkuntza eta pentsakera*. Bilbo: Etor.
- LERTXUNDI, A. (1989): *Goiko kale*. Donostia: Erein.
- MARINA, J.A. (1992): *Elogio y refutación del ingenio*. Bartzelona: Anagrama.
- MICHELENA, L. (1995*): *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia / Desclee de Brouwer / Ed. Menjasero.
- MITXELENA, K. (1972): *Mitxelenaren idazlan hautatuak*. Bilbo: Ed. Mensajero.
- MOCOROA, J.M. (1990): «Ortik eta emendik» *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Donostia: Etor, Labayru, Eusko Jaurlaritza.
- MUGICA BERRONDO, P. (1981): *Diccionario Vasco - Castellano*. Bilbao: Mensajero.
- ONDARZUBI (1984): «Gure esaerak», *Ondarroa 1984*, Ondarroako udaletxea.
- OTEIZA, J. (—1963— 1984): *Quosque tandem...! Ensayo de interpretación estética del alma vasca*. Donostia: Hordago.
- OTEIZA, J. (—1966— 1984): *Ejercicios espirituales en un túnel. En busca y encuentro de nuestra identidad perdida*. Donostia: Hordago.
- PEÑA SANTIAGO, L.P. (1982): *El mar de los vascos*, Donostia: Txertoa.
- PERURENA, P. (1992): *Koloreak euskal usuarioan*. Donostia: Erein.
- PREZIADO, Tx./ MTZ. LIZARDUIKOA, A. (2003): *Euskaldunen kolore-unibertsoa*. Donostia: Gaiak.
- TXILLARDEGI (1975): «La structuration du champ semantique de la couleur en Basque», in *Euskera XX*, 221-238.
(<http://www.ondarrutarnaturala.com/eus/index.php>).

(*) Gorriari dagokion liburukiaren urtea.